



Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif

Hüseyin ŞEN¹
Ayşe KAYA²
Barış ALPASLAN³

01 Nisan 2018’de alındı; 08 Haziran 2018’de kabul edildi.
18 Ekim 2018’den beri erişime açıktır.

Received 01 April 2018; accepted 08 June 2018.
Available online since 18 October 2018.

Araştırma Makalesi/Original Article

Özet

Bu çalışma, son 20-30 yılda kendisine geniş bir yelpazede yer edinen sürdürülebilirlik kavramı üzerine tarihsel ve güncel perspektiften kapsamlı bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramının zaman içinde sürekli değişim geçirdiğini ve bu değişimde en büyük payın şüphesiz Birleşmiş Milletler [BM] Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan 1987 tarihli ve “Ortak Geleceğimiz” başlıklı Brundtland Raporu’na ait olduğunu görmekteyiz. Söz konusu rapor ile daha çok doğal kaynakların muhafazası üzerine kurgulanan sürdürülebilirlik, günümüzde yerini sürdürülebilir kalkınmaya bırakmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ile birlikte sürdürülebilirlik kavramı çok boyutlu bir hal almıştır. Öyle ki, çevrenin yanında firmaların kurumsal sürdürülebilirliğinden turizme, kamu maliyesine, finansa kadar oldukça geniş yelpazedeki bir alan sürdürülebilirliğin ilgi alanına girmiştir. Ancak sürdürülebilirliğin çok boyutlu bir hal alması, sürdürülebilirliği en azından kavramsal düzeyde aşırı ölçüde karmaşık bir duruma getirmiştir. Günümüzde geline nokta itibarıyla, sürdürülebilir kalkınma ekseninde sürdürülebilirlik, her şeyden önce ekonomik büyüme/ kalkınma ile çevrenin entegrasyonuna vesile olmuş, ekonomik yaşamla çevrenin uyumlaştırılmasına aracılık etmiş ve büyümenin/kalkınmanın nicel boyutu kadar nitel boyutunun da önemli olduğu düşüncesini gündemimize

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü. Elektronik Posta: hse@ybu.edu.tr <http://orcid.org/0000-0002-9833-824X>

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü. Elektronik Posta: ayse.kaya@ikc.edu.tr <http://orcid.org/0000-0002-7025-1775>

³ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü. Elektronik Posta: baris.alpaslan@asbu.edu.tr <http://orcid.org/0000-0002-7908-1557>

taşımıştır. Ne var ki Brundtland Raporu ile sürdürülebilirliğe çok boyutlu bir anlam yüklenmesi, sürdürülebilirlikten herkesin kendine göre farklı bir anlam çıkarmasına da zemin hazırlamıştır. Bu da ister istemez sürdürülebilirlik kavramını günümüziün en çok tartışılan kavramlarından biri haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Ekonomik Sürdürülebilirlik, Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği, Mali Sürdürülebilirlik, Borçların Sürdürülebilirliği, Çevresel Sürdürülebilirlik, Sosyal Sürdürülebilirlik.

JEL Kodları: Q01, Q56, R11.

© 2018 EYD tarafından yayımlanmıştır

Abstract

A Historical and Current Perspective on Sustainability

The aim of this paper is to provide an in-depth discussion of the concept of sustainability in a historical and current perspective, which has been broadly used in the last two or three decades. It can be said that the concept of sustainability has undergone constant change over time, and that the report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, also known as the "Brundtland Report", in 1987 has substantially played an important role in this change. With this report, sustainability which is mainly focused on the protection of natural resources has left its place to sustainable development. Along with sustainable development, the concept of sustainability has become multidimensional. In fact, besides the environment, a wide range of areas from corporate sustainability in companies to tourism, to public finance, to finance has been of interest to sustainability. However, the multi-dimensional nature of sustainability has, at the conceptual level, made the concept overly complex. Nowadays, sustainability within the context of sustainable development has firstly been instrumental in the integration of economic growth and/or development and environment, and it has also mediated the harmonization of economic life and environment. The fact that qualitative dimension of economic growth and/or development, as well as its quantitative dimension, is important has been also brought up to the agenda by sustainability. However, with the Brundtland report, attributing a multi-dimensional meaning to sustainability has formed a basis for everyone to make a different sense of their own from the concept. This has, in turn, made sustainability one of the most controversial concepts of our time.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development, Economic Sustainability, Sustainability of Economic Growth, Fiscal Sustainability, Debt Sustainability, Environmental Sustainability, Social Sustainability.

JEL Codes: Q01, Q56, R11.

© 2018 Published by EYD



Bu makalenin adını ve doi numarasını içeren aşağıdaki metni kolayca kopyalamak için soldaki QR kodunu taratınız. Scan the QR code to the left to quickly copy the following text containing the doi number of this article. Encoded message:

A Historical and Current Perspective on Sustainability <https://doi.org/10.5455/ey.39101>

1. Giriş

Nüfus artışı, kentleşme ve iç göç gibi bir dizi nedenden ötürü ihtiyaçların yalnızca çeşitlenmekle kalmayıp aynı zamanda giderek arttığı; buna karşın kaynakların giderek azalmaya yüz tuttuğu, kirlendiği ve hatta yok olmaya başladığı günümüz dünyasında en çok telaffuz edilen kavramlardan biri “sürdürülebilirlik” olsa gerek. Çevreden ekonomiye, finansa, kamu maliyesine ve hatta bunun bütçe, borçlanma, sosyal güvenlik gibi alt bileşenlerine, sivil toplum kuruluşlarından, özel şirketlere kadar hemen hemen gündelik hayatın her alanında karşımıza çıkan nadir kavramlardan biri sürdürülebilirlik olmuş durumdadır.

Sürdürülebilirlik, daimi olma yeteneği olarak adlandırılan ve farklı alanlardaki ilişkileri birbiri ile uyumlu kılmak zorunluluğuna işaret eden bir kavramdır. Öte yandan sürdürülebilirlik kavramının kendisi kadar bu kavramın ilk kez nerede, kim tarafından, ne maksatla kullanıldığı da önemini hala büyük ölçüde korumaktadır. Çalışmamızın izleyen bölümlerinde de üzerinde detaylı durulacağı gibi, bu kavramın ilk kez tarım, ormancılık, balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar alanında kullanıldığı ve köklerinin 1713’lere kadar uzandığı yönünde literatürde yaygın bir kanı hâkimdir. Sürdürülebilirliğin köklerinin hayli geçmişe dayanmasına karşın, ciddi manada ülkelerin gündemine gelmesi son yarım asır içinde olmuştur. 1970 sonrası dönemde sürdürülebilirlik, çevre bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, G-7 ülkeleri tarafından bir grup akademisyene hazırlattırılan “*Büyümenin Sınırları [Limits to Growth]*” başlıklı çalışma bunun yakın dönemdeki ilk somut örneğini teşkil etmektedir.

İngilizce karşılığı “*sustainability*” olan sürdürülebilirlik kavramı, ilk kez 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu [WCED] tarafından hazırlanan “*Ortak Geleceğimiz*” başlıklı Brundtland Raporu vesilesiyle kalkınma ile ilintili olarak “*sürdürülebilir kalkınma*” şeklinde günlük dilimize girmiş ve izleyen yıllarda da oldukça popüler bir hal almıştır. Söz konusu raporda sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilir kalkınma ekseninde ele alınmış ve sürdürülebilir kalkınma “*gelecek nesillerin*

ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma” (WCED, 1987: 40) şeklinde tanımlanmıştır.⁴ Bu tanım, bugünkü nesillerin ihtiyaçları karşılanırken, gelecek nesillerin bu tür ihtiyaçlarının da göz ardı edilmemesine dikkat çekmekte ve bu bağlamda bugünün ekonomik kalkınmasının gelecek nesillerin ekonomik durumunu en azından bugünkü nesillerin ekonomik durumundan daha kötü duruma getirmeyeceğini garanti etmektedir. Bunu da “*kişisel refahın zaman içinde azalması*” şeklinde özetlemek mümkündür [Pezzey’den (1989) aktaran Barbier (2016: 93)].

Brundtland Raporu’nun yayımlanmasından sonra sürdürülebilirlik, farklı yaklaşımlara konu olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın şu üç husus üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür: Büyüme/kalkınma, çevrenin korunması ve sosyal gelişmenin temini. Tüm bunlarla ifade edilmek istenen üç temel ilke vardır: i) sürdürülebilirlik, mutlaka ekonomik açıdan gerçekleştirilebilir olmalı ve bunun için de kaynakların uzun dönemde verimli kullanımına odaklanılmalıdır, ii) sürdürülebilirlik, insan eylem ve faaliyetlerinde çevreyi mutlaka koruma odaklı olmalıdır, iii) sürdürülebilirlik ile bireyler ve toplumlara, özellikle global yoksulluğun ortadan kaldırılmasında hem adil hem de eşit davranılmalı ve yoksul ülkelerin çevresel açıdan sömürülmesinin önüne geçilmelidir. Buradan hareketle, sürdürülebilir kalkınma sıraladığımız hususların konsolide edilmiş hali olarak ele alınırsa mübalağa edilmiş olmaz. Bu da, eşanlı olarak çevreyi korumaya ve kaynakların rasyonel kullanımına yönelik bir taahhüt ya da bir sadakat olmadığı sürece sürdürülebilir büyümenin ve kalkınmanın olmayacağı anlamına gelmektedir [Biswas & Biswas (1984: 39)].

Bu çalışma, tarihsel ve güncel bir perspektiften sürdürülebilirlik kavramının kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı kendisine konu edinmektedir. Bunu yaparken de sürdürülebilirliğin ekonomik boyutuna ve bu bağlamda mali boyutuna özel bir önem vermeyi amaçlamaktadır. Çalışma, giriş dâhil toplam altı bölümden oluşmaktadır.

⁴ *Sürdürülebilir kalkınmayı söz konusu resmi tanımı dışında da tanımlamak mümkündür. Farklı sürdürülebilir kalkınma tanımları için bkz. Veeman (1989).*

Çalışmanın ikinci bölümünde sürdürülebilirliğin kavramsal çerçevesine yer verilirken; üçüncü bölümünde sürdürülebilirliğin tarihsel süreçteki dönüşümü ele alınmaktadır. Sürdürülebilirliğin boyutları ise çalışmanın dördüncü bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Beşinci bölümde de sürdürülebilirliğin apolitik eleştirisi yapılmaktadır. Çalışma, sonuç yerine geçecek ifadelerle son bulmaktadır.

2. Sürdürülebilirlik: Kavramsal Çerçeve

Türkçe literatürde genel kabul gören birebir karşılığı olmamakla birlikte, “*sürekli [daimi, mütemediyen, devamlı, kesintisiz] olma kabiliyeti veya becerisi*” şeklinde tercüme edebileceğimiz sürdürülebilirlik kavramı, Latince “*sustain*” sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu kavramın İngilizce’ye geçişi de oldukça yakın zamanda olmuştur. Yolles & Fink’in (2014: 1) Lutz Newton & Freyfogle’den (2005) alıntılanarak aktardığına göre, bu kavram ilk kez Oxford Dictionary’nin online versiyonu tarafından 1980’lerin ortalarında kullanılmıştır. Bahsi geçen sözlükte sürdürülebilirlik, “*belli bir oranda veya düzeyde devam ettirilebilme*” şeklinde telâffuz edilmektedir.

Sürdürülebilirlik üzerine yorum getiren muhtelif yazarlar bu kavramı “*var olmak*”, “*devam ettirmek*”, “*sürdürmek*”, “*...e katlanmak*”, “*temin etmek*”, “*desteklemek*” gibi anlamlarda kullanılmaktadırlar. Bu kavramlarla ifade edilmek istenen, bir sistem ya da yöntemin kendi kendini idame ettirebilmesi, sürdürebilmesi, bir şeyin yüküne katlanabilme becerisi ve kabiliyetidir. Daha genel ve geniş bir perspektiften bakıldığında sürdürülebilirlik, bir şeyin kendisini muhafaza edebilme, koruyabilme, varoluşunu devam ettirebilme becerisi ve yeteneğine tekabül etmektedir. O halde bir ürün, bir faaliyet veya herhangi bir şey sürdürülebilir ise bahse konu olan şey yeniden kullanılabilir, yeniden tekrarlanabilir veya o şeyin bir biçimde geri dönüşümü mümkün olabilir.

1987 yılında WCED tarafından yayımlanan “*Ortak Geleceğimiz*” başlıklı raporun –ki bu rapor, bir dönem Başbakanlık da yapan Norveçli diplomat Gro Harlem Brundtland’ın adına atfen Brundtland Raporu olarak da adlandırılmıştır– yayımlanması sonrasında

sürdürülebilirlik kavramının içeriği bir hayli zenginleşmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramının hayatımıza girmesi ile birlikte bu kavram, yalnızca çevre ile ilintili bir kavram olarak kalmamış; sağlıktan iletişime, kurumsallıktan finansa ve kültürel değerlere kadar; hayatın her alanında kullanılır hale gelmiştir. O nedenle ki, günümüzde sürdürülebilirlik kavramına, nerede ve ne amaçla kullanıldığına bağlı olarak farklı bir anlam yüklenmekte, yüklenen anlama göre de sürdürülebilirlik kavramı farklı bir içeriğe bürünmektedir.

Aslında sürdürülebilirliği tartışmalı hale getiren şey, bu kavramın çok boyutlu olması kadar, bu kavrama hemen herkesin farklı bir anlam yükleme çabası içinde olmasıdır. Bu da haliyle sürdürülebilirliğin tam ve doğru olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir. Nitekim sürdürülebilirliğin tanımlanmasındaki güçlüklerden biri de, bu kavramın dinamik bir yapıya sahip olması nedeniyle zaman içinde sürekli evrilmesidir. İlgili literatür detaylı tarandığında görülmektedir ki, sürdürülebilirlik ile ilgili temel açmazlar şu sorulardan müteşekkildir: i) Sürdürülebilirlik neyi ifade etmektedir? ii) Sürdürülmesi gereken şey nedir? iii) O şey neden sürdürülmelidir? iv) O şeyin sürdürülebilirliği hangi zaman dilimini içermelidir? v) Sürdürülebilirlik bir ulus, bir bölge ya da sektör için ne anlama gelmektedir? vi) Sürdürülebilirlik nasıl sağlanmalı ve temel dayanakları neler olmalıdır? Bu ve benzeri soruları daha da artırmak pekâlâ mümkündür. Dahası, mevcut literatürden görebildiğimiz kadarıyla, sıraladığımız tüm bu soruların net ve henüz üzerinde uzlaşa sağlanabilen bir cevabı da mevcut değildir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, literatürde sürdürülebilirliğin çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Öyle ki, Holmberg & Sandbrook (1992) ve Salomone (2014) mübalağalı bir biçimde sürdürülebilirliğe ilişkin tanım sayısının 100'den fazla olduğunu ileri sürmektedirler. Kanaatimiz odur ki bu tanım çeşitliliğinin temel nedeni, sürdürülebilirlik kavramının çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle ekonomiden biyolojiye, şehir planlamasından etiğe, endüstriden enerjiye, ulaşımdan turizme, tarımdan kültüre kadar hayatın hemen her alanında değişik şekillerde kullanılması ve herkesin bu kavrama farklı bir anlam yüklemesidir. Örneğin, biyolojik açıdan sürdürülebilirlik; habitatın korunması,

çevresel kirlilikle mücadele, biyolojik çeşitliliğin muhafazası ve benzerine işaret ederken, sosyal açıdan sürdürülebilirlik; sosyal adaletin sağlanması, yoksullukla mücadele, adil bir gelir dağılımının sağlanması, katılımcı demokrasi ve yönetime atıfta bulunmaktadır. İktisadi açıdan da eko-büyüme ve kalkınma, eko-etkinlik ve eko-istikrar gibi çevreye duyarlı iktisadi literatüre işaret etmektedir. Haliyle tüm bunlar da üzerinde mutabakat sağlanabilecek genel bir sürdürülebilirlik tanımı yapılmasını imkânsız hale getirmektedir. Salomone (2014) bu noktadan hareketle, sürdürülebilir kalkınmanın sürdürülebilirlik kavramı ile anlamdaş olarak kullanılabileceğini savunmaktadır. Ancak burada önemle belirtelim ki, “sürdürülebilir kalkınma” kavramının “sürdürülebilirlik” kavramının eş anlamlısı/ikamesi olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorgulanmaya muhtaçtır. Çünkü sürdürülebilirlik kavramı dinamik bir kavram olup zaman içinde sürekli olarak evrilmektedir. Salomone (2014) sürdürülebilirliğe ilişkin tanımların büyük çoğunluğunun insanoğlunun çevreye verdiği zarar ve ekosistem üzerindeki etkisine odaklandığına dikkati çekmekte ve buna dayanarak da sürdürülebilirliği “*insanoğlunun yükünü taşıyabilmek adına yeryüzünün kapasitesini muhafaza etmek*”⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun sürdürülebilirlik kavramı son yıllarda özellikle ekonomi ve çevre konularının mütemmim cüzü haline gelmiştir. Günümüzde kaynakların azalmaya temayül ettiği, ekosistemin bozulduğu, iklim değişikliklerinin ortaya çıktığı ve bunun da daha ziyade insan faaliyetlerinin bir sonucu olduğu ve büyümenin/kalkınmanın negatif dışsallıklarının gitgide daha da belirginleştiği bir dünyada, sürdürülebilirliğin önem kazanmasından daha doğal bir şey olamaz. Nitekim sürdürülebilirliğe ne denli önem verildiğini anlamak için, BM tarafından yıllara sirayet

⁵ Sürdürülebilirliğin temel felsefesi, aslında ekonomik büyümenin çevre ve doğanın taşıma kapasitesini aşmadan gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Bu konu ilk defa “Büyümenin Sınırları” başlıklı çalışma ile gündeme getirilmiş ve ekonomik faaliyetlerin çevre ve doğanın bu faaliyetleri taşıyabilme kapasitesi ile sınırlı tutulmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu realiteden hareketle de, yüksek oranlı büyümeyi gerçekleştirmek adına çevre ve doğal kaynaklara zarar verilmesinin önüne geçilmesinin gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Meadows, Dennis, Randers & Behrens III (1972). Yine, “Büyümenin Sınırları” başlıklı raporun yayımlandığı yıl içinde BM tarafından İsveç’in başkenti Stockholm’de düzenlenen Çevre Konferansı’nın sonuç bildirgesinde, bahsi geçen raporda da taşıma kapasitesine dikkat çekilmiş ve kaynak kullanımında nesiller arası hakkaniyeti gözetilen, ekonomik ve sosyal gelişme ile çevre arasında bağlantı kuran, kalkınma ile çevrenin birlikteliğini önemseyen hususlar ön plana çıkarılmıştır.

eden konferans ve toplantılara bakmak gerekmektedir. Bu çalışmanın izleyen bölümlerinde de üzerinde durulacağı gibi, örneğin Rio Konferansı'nda küresel çevre değişimi ve biyolojik çeşitlilik ve kaynakların tükenmeye yüz tutması ile iklim değişikliği sorunları ele alınmıştır. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde, Eylül 2000'de gerçekleşen BM Milenyum Zirvesi'nde kabul edilen milenyum kalkınma hedeflerini yansıtan yoksulluk konusu ön plana çıkarılmıştır. Görüldüğü üzere, her bir zirve veya konferans sürdürülebilirliğin farklı bir boyutunu ele alan bir konuya odaklanmış ve dünya milletlerinin bu minvalde bilinçlendirilmesine ve yönlendirilmesine katkı sunmaya çalışmıştır. O kadar ki BM nezdinde sürdürülebilirlik, insanoğlunun hayatındaki iyileşmeyi ölçmeye yönelik 18 hedef ve 48 gösterge ile ilişkili 8 hedeften biri haline gelmiştir (Adams, 2006: 3).

Özetle, yukarıda yapılan açıklamalar ışığında sürdürülebilirlik ile ilgili şu hususlara vurgu yapmakta fayda vardır: i) Sürdürülebilirlik yalnızca geçmişe değil, hem bugüne hem de yarına hitap etmektedir. Bu kavram, bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını gelecek nesilleri ihmal etmeden karşılamaya odaklanmıştır. ii) Sürdürülebilirlik devinim halinde olup; sürekli kendini güncellemektedir. O nedenledir ki statik değil, dinamik bir kavramdır. Nitekim sürdürülebilirlik zaman içinde evrim geçirmiş ve değişime uğramıştır. Bunun en belirgin hali, sürdürülebilir kalkınma kavramının doğuşu ve gelişimidir. iii) Sürdürülebilirlik kaygılarının arkasında yatan temel motivasyon, kaynak-ihtiyaç dengesizliği ve bu dengenin kaynaklar aleyhine bozulmasıdır. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirliği ön plana çıkaran unsur, sürekli artan ve çeşitlenen ihtiyaçlar karşısında kaynakların yetersiz olması ve tükenmeye yüz tutmasıdır. iv) Sürdürülebilirlik özellikle de sürdürülebilir kalkınma, tartışmalı bir kavramdır ve birçok amacı bünyesinde ihtiva etmektedir. v) Sürdürülebilir kalkınma bağlamında da olsa, sürdürülebilirlik tartışmalarının çevre hassasiyetini artırdığı aşikârdır.

3. Sürdürülebilirliğin Evrimi: Ormanların Sürdürülebilirliğinden Sürdürülebilir Kalkınmaya

3.1. 1713'ten 1987'ye Giden Yol

Sürdürülebilirlik kavramının 1700'lü yılların başlarında ormanların yönetimi ile ilgili olarak ortaya çıktığına ilişkin yaygın bir kanı bulunmaktadır. Bu kanıya dayanak olarak da bir Alman maden işletmecisi ve aynı zamanda muhasebeci olan Hans Carl von Carlowitz'in 1713 yılında kaleme aldığı ve 1732 yılında yayımlanan “*Yabani Ağaç Yetiştirme Klavuzu [Sylvicultura Oeconomica]*” başlıklı kitap çalışması gösterilmektedir. Saksonya bölgesindeki maden ocaklarının artan kereste ihtiyacının orman alanlarında büyük tahribata sebebiyet verdiğinin farkına varan Carlowitz, ormancılık sektörünün korunmasına ilişkin olarak kaleme almış olduğu söz konusu çalışmasında, Almanca'da sürdürülebilirliğe karşılık gelen “*nachhaltigkeit*” kavramını kullanmıştır.⁶

Freiburg'da yerleşik bulunan Saksonya Mahkemesi'ne kayyum olarak atanan ve mahkeme adına yönetimini üstlendiği maden işletmeleri ile ilgili olarak von Carlowitz; mahkemenin ormanlarla ilgili düzenlemelerine karşı çıkmış ve kereste kıtlığının Saksonya'daki gümüş madenciliği ile metalurji sanayi üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu iddia etmiştir. Buna yönelik çözümü de ormanların sürdürülebilir kullanımında görmüştür.⁷ Kitabında kereste yapılmak için kesilen ağaç sayısından, ağaç dikilecek toprakların uygunluğuna, tohum ve fidanların bakımına kadar pek çok konuya temas eden von Carlowitz, kesilmesi gereken ağaç sayısının ormanlaştırma projeleri yoluyla yeniden dikilen ve yetiştirilen ağaç sayısından fazla olmaması gerektiğine dikkat çekmiş ve bunun modern ormancılık için bir

⁶ Wiersum (1995: 322), sürdürülebilirliğin ormancılığın temel ilkelerinden biri olmasına karşın, ormancılık ile ilgilenen bilim insanlarının “*nachhaltigkeit*” kavramı ile neyin kastedildiği ve pratikte bu kavramın ne anlama geldiği konusunda hâlâ kafa yormakta olduklarına ve 1980'lerin ilk yarısında söz konusu kavramla ilgili 7 farklı tanımın olduğuna atıfta bulunmaktadır. Bunun temel nedeni olarak da orman kaynakları ile ilgili sosyal normların zaman içinde değişmesinin, bu kavramın içeriğini de ona bağlı olarak kayda değer bir biçimde değiştirmesi gösterilmektedir.

⁷ Bu çerçevede ilk kez Saksonya'da ormancılık alanında ortaya çıktığına inanılan sürdürülebilirlik kavramı, 18. yüzyılın sonlarında da Almanya'daki bütün ormanlar için geçerli hale gelmiş ve uygulanması yasal bir zorunluluk halini almıştır (Kaya, 2013: 44).

“düstur” olarak kabul edilmesine vurgu yapmıştır. Sürdürülebilir orman kullanımının genel kuralını da şu ifadelerle özetlemiştir: “Sürekli, kalıcı ve sürdürülebilir kullanım” (Vehkamâki, 2005: 3). Modern anlamda sürdürülebilirliği ormancılık alanında da olsa ilk telaffuz eden ve tanımlayan kişi olması hasebiyle, Carlowitz’in sürdürülebilirlik literatüründe önemli bir yere sahip olduğundan kuşku yoktur.

Sürdürülebilirlik kavramının ilk defa ormancılık ile ilgili olarak kullanıldığı Carlowitz’in yukarıda bahse konu olan çalışması, sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda adeta mihenk taşı olmuştur. Söz konusu çalışma, Sanayi Devrimi’ne giden yolda kereste kıtlığının baş göstermesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan konulara da ışık tutması bakımından önem taşımaktadır.⁸

Carlowitz, bahse konu olan kitabında sanayi devrimine giden süreçte sürdürülebilirliğin “kaynak-ihtiyaç” dengesizliğinden kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Buradan hareketle, Carlowitz’in sürdürülebilirliğe bakışını “stokların muhafazası” şeklinde ele alıp özetlemek mümkündür. Bu durumda ona göre sürdürülebilirlik, geniş bir perspektiften bakıldığında tabiat, daha dar bir perspektiften bakıldığında da orman stokunun muhafazasıdır. Bu da, o dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda korunması gereken bir tür sermaye stokuna işaret eder.⁹

1700’lü yılların Avrupası’nda bahsi geçen dengesizliğin boyutları bağlamında Carlowitz’in kitabında sürdürülebilirlik ile amaçlananın, Avrupa toplumunun ekonomik ve sosyal felâketlerden korunması olduğuna işaret edilmekte ve hem Hristiyan kültürünü hem de tabiat güzelliğini muhafaza etmek suretiyle sürdürülebilirliğin şu üç şeyi içerdiği

⁸ Vehkamâki (2005: 39), bahsi geçen dönemdeki keresteye duyulan ihtiyacın artmasının başlıca nedenleri olarak madencilik, tersaneciliğin, inşaat ve imalât sektörü ile hanehalkı tüketiminin artmasını göstermektedir.

⁹ Kereste ve türevlerine duyulan ihtiyaçtaki artış, kaynak-ihtiyaç dengesini kaynaklar aleyhine bozmuştur. Bu bakımdan da o dönemki sorunun tipik bir iktisadi sorun olduğu ve N. Gregory Mankiw’in “Principles of Microeconomics” başlıklı ünlü kitabının 4.sayfasında iktisadi tanımlarken kullandığı “... [T]oplum kaynaklarını nasıl yönetir?” minvalinde özellikle kereste kıtlığı sorununa bir çözüm sunmaya çalıştığı ve zımni olarak “kaynakların kullanımında etkinlik” konusuna dikkat çektiği görülmektedir.

savunulmaktadır: Ekonomik sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlik (Vehkamäki, 2005: 43).

Sürdürülebilirlik kavramının tarihi üzerine bir çalışma yapan Vehkamäki (2005: 37), bu kavramın dini dayanağının bilinenden daha eski olduğunu ve ilk İncil olan Genesis'e kadar uzandığını ileri sürmektedir. Ancak kelime itibariyle sürdürülebilirliğin 18. yüzyılda vücut bulduğunu ve orman ve yaban hayatının yönetimi ile ilintili olarak kullanıldığını belirtmektedir. Vehkamäki (2005: 37) devam eden ifadelerinde sürdürülebilirliğin, ormanların yönetimi ile ilintili bir kavram olarak ortaya çıktığına ve “*yenilerinin yetişebilmesi için mevcut ağaçların belli bir süre sonra kesilmesinin gerekliliği*” şeklinde lanse edildiğine işaret etmektedir.

Carlowitz'in kitabının yayımlanmasından yaklaşık yarım asır sonra, 1760'larda, sürdürülebilirlik kavramı “*ormanların yönetimi*” konusunda Alman araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiş ve bu konu, sürdürülebilirlik teori ve araştırmalarının ana teması haline almıştır. Sürdürülebilirlik üzerine araştırmalar yapan Alman araştırmacı ve akademisyen Georg Ludwig Hartig 1805'de yayımlanan “*Vergi Talimnamesi ve Ormanların Tasviri [Anweisung zur Taxation und Beschreibung der Forste]*” başlıklı eserinde sürdürülebilirliğe ilişkin aşağıdaki önemli değerlendirmeyi yapmaktadır:

Her feraset sahibi orman yöneticisi, mümkün olan en geniş kapsamda kullanmak için [hiç] vakit kaybetmeden, ancak gelecek nesillerin, şu anki nesillerin en azından elde ettiği kadar faydaya sahip olacağı şekilde orman meşcerelerini [orman parçalarını] değerlendirmek mecburiyetindedir (Hartig, 1805).

Tabii Hartig'in sürdürülebilirlik tanımının bugünkünden çok daha farklı ve çok daha geniş bir içeriğe sahip olduğu aşikârdır. Ancak yine de Hartig'in söz konusu değerlendirmesinin, bugüne ışık tutması bakımından da önemli olduğundan şüphe yoktur. Zira izleyen yüzyıl

boyunca sürdürülebilirlik, orman yönetiminin adeta temel şiarı haline gelmekle kalmamış, bir doktrin halini almıştır [Duerr & Duerr (1975) ile Glück'ten (1987) aktaran Wiersum (1995: 322)].

Toplumların varlığını baki kılmak için her nesil, kaynaklarını en üst düzeyde sürdürülebilir kılmalı ve bu kaynakları azaltmadan, bir sonraki nesle teslim etmelidir. Kerestelik ağaçların üretiminde sürekliliğin sağlanması, hayatın kendisini sürdürülebilir kılmak için insanın en temel ihtiyaçlarının başında gelir [Duerr & Duerr'den (1975) aktaran Wiersum (1995: 322)]. Ormancılıkta sürdürülebilirliğe bu denli önem verilmesi ve sürdürülebilirliğin gerek kereste üretiminde gerekse ormancılık yönetiminde bir düstur olarak kabul edilmesine karşın, bu kavramın hala muğlaklık taşıması, kesin bir tanımının olmaması ve daha da önemlisi genel çerçevesinin çizilememesi de çok ilginçtir. Örneğin Wiersum'ın (1995: 322) Peters & Wiebecke'den (1983) alıntılanarak belirttiği üzere, daha önce bahsettiğimiz ve Carlowitz'in kullandığı "*nachhaltigkeit*" kavramının yedi farklı karşılığı mevcuttur. Bunun nedeni şu soru ile onun cevaplarında saklıdır: "*Ormanlar neyi sürdürmeli?*" [Gale & Cordray'den (1991) aktaran Wiersum (1995: 322)]. Bu sorunun cevabı ise dikkatlerin ne üzerinde toplandığına göre farklılık göstermektedir. Bir ürünün, ürün karmasının veya ürün kapasitesinin sürdürülmesi, yalnızca bunların bazı özel bileşenlerinden daha ziyade, toplam orman ekosisteminin muhafaza edilmesi ya da ormana bağımlı beşeri sistemlerin korunması ile mümkündür. O halde, "*ormanlar neyi sürdürmeli?*" sorusuna verilecek farklı cevaplar olacaktır. Haliyle de verilen cevaplar zaman zaman örtüşse bile, her bir cevaba göre şekillenecek bir yönetim biçiminin ortaya çıkacağı açıktır.

Ormancılık ve balıkçılık gibi yenilenebilir doğal kaynakların yönetimi ile ilintili bir kavram olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik ile "*bir kaynağın söz konusu kaynak stokunun doğal büyüme oranından daha düşük bir oranda çıkarılması*" (Lélé, 2007: 1102) kastedilmektedir. Buna göre belirli bir orman/kereste stoku açısından sürdürülebilirliği anlamak için, stok büyüklüğü ile ağaçların artış oranı arasındaki ilişkiye bakmak gerekir.

Stok büyüklüğü sabitken, ağaçların büyüme oranı da sabit olacaktır. Ağaçlardan elde edilecek hasıllattaki artış oranı ağaçların artış oranı ile eşit ise, böyle bir durumda stok büyüklüğü ve dolayısıyla orman/kereste verimliliği sürdürülebilir olacaktır.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin ortaya çıkmasının ve kavramsallaşmasının aslında çok uzun soluklu bir çalışmanın ve çabanın ürünü olduğunu burada belirtmekte fayda vardır. Kavram, başta BM Teşkilatı olmak üzere, birçok uluslararası kurum ve kuruluşun yapmış olduğu yoğun çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Söz konusu çalışmalar arasında kurumsal düzlemde: i) Roma Kulübü girişimi ile hazırlanan ve 1972 yılında yayımlanan “*Büyümenin Sınırları*” başlıklı çalışma, ii) BM Çevre Programı ve Dünya Koruma Stratejisi [1980], iii) “*Ortak Geleceğimiz*” başlıklı Brundtland Raporu [1987], iv) BM Çevre ve Kalkınma Konferansı [Rio de Janeiro, 1992], v) Avrupa Birliği Beşinci Eylem Programı [1992], vi) BM Nüfus ve Kalkınma Konferansı [Kahire, 1995], vii) BM İnsan Yerleşimleri Konferansı-Habitat II [İstanbul, 1996], viii) Rio + 5 Forumu [New York, 1997], ix) Sürdürülebilir Gelişme Konferansı [Johannesburg, 2002] yer almaktadır.

1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan “*Büyümenin Sınırları*” başlıklı çalışmayı, sürdürülebilir kalkınmaya giden yoldaki ilk ve aynı zamanda en ciddi çalışma olarak görmek gerekir. Roma Kulübü tarafından Massachusetts Institute of Technology’den bir grup akademisyene hazırlattırılan ve kökleri 1960’ların ikinci yarısına kadar uzanan bu çalışma, ancak 1972 yılında sonuçlandırılabilmiştir.¹⁰ Oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olan¹¹ ve bir rapor niteliğinde hazırlanan çalışma, özü itibariyle Batı tipi kalkınma modellerinin çevresel sonuçlarına dikkat çekmekte ve ekonomik büyümenin önünde kaçınılmaz olarak doğal sınırlamaların olacağına vurgu yapmaktadır.¹² Bahsi geçen raporda ilk defa çevre ile uyumlu bir büyüme/ kalkınmanın

¹⁰ Bkz. Meadows, Dennis, Randers & Behrens III (1972).

¹¹ Bu rapor, 17 kişilik bir ekip tarafından kaleme alınmış olup toplamda 211 sayfadan müteşekkildir. Bkz. Meadows, Dennis, Randers & Behrens III (1972). Söz konusu raporun online erişimi için de bkz.

<http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> [Erişim: 20.02.2018].

¹² Bkz. Meadows, Dennis, Randers & Behrens III (1972).

önemi gündeme getirilmiş; Batı tipi büyüme/kalkınma modeli ile kısıtlı doğal kaynaklar arasındaki çelişkiye vurgu yapılarak, bu tarz bir anlayışın ekolojik sonuçları olacağına dikkat çekilmiştir. Kontrolsüz ve sınırsız bir büyümenin sürdürülebilirliğinin olmadığı, büyümenin doğal kısıtlarının olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiği üzerinde durulmuş ve nüfus –gıda üretimi–sanayileşme–çevrenin kirlenmesi–doğal kaynak tüketimi ilişkileri analiz edilmiştir. Yine söz konusu raporda çevresel kısıtlarla uyumlu bir büyüme için toplumların önünde birçok seçenek bulunduğu konusu işlenmiştir.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki bir diğer önemli gelişme de, yine aynı yıl, 1972 yılında, BM tarafından Stockholm’de yapılan Çevre ve Kalkınma Konferansı’dır. Büyümenin ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesinin çevreye zarar vermeden de mümkün olduğu (Adams, 2006: 1) temasının işlendiği konferansta, gelişmekte olan ülkeler büyümenin farklı yollarını aramaları konusunda teşvik edilmiştir. Konferans, çevre ile büyüme/kalkınma çatışmasını ilk kez gündeme getirmesi ve buna dikkat çekmesi bakımından son derece önemlidir. Konferansın sonuç bildirgesinde de benzer konular işlenmiş, gelişmekte olan ülkelere büyüme/kalkınma için farklı yollar aramaları yönünde telkinde bulunulmuş ve konferanstan çıkan sonuç, “*Çevreci Kalkınma [Eco Development]*” teması üzerine odaklanma olmuştur. Konferansın sonuç bildirgesinde, gelişmekte olan ülkelerin çevre dostu bir büyüme/ kalkınma stratejisi benimsemeleri, sosyal adalet, doğal kaynakların korunması, kültürel değerler ve sosyo-ekonomik planlamaya riayet edilmesi gibi prensipleri ön plana çıkarmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.

Öte yandan, sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda sürdürülebilir kalkınma kavramının doğmasında önemli kilometre taşlarından biri de, 1980 yılında BM Çevre Programı [UNEP] ve Dünya Vahşi Yaşam Fonu [WWF] ile müştereken BM Gıda ve Tarım Örgütü [FAO] ile BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı’nın [UNESCO] katkılarıyla Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından hazırlanan “*Dünya Koruma Stratejisi [World Conservation Strategy]*” başlıklı rapor olmuştur.

3.2. Brundtland Raporu'ndan Günümüze Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilirlik kavramının hem popülerlik kazanması ve çevre-kalkınma ilişkisi konusunda farkındalık yaratması hem de içerik değiştirmesi, kuşkusuz WCED tarafından hazırlanan ve 1987 yılında dünya kamuoyu ile paylaşılan Brundtland Raporu sayesinde olmuştur. Özellikle küresel nitelikteki çevre sorunlarının artması, 1980'li yıllarda ekonomi ve çevre arasındaki ilişkinin giderek önem kazanmasına ve sürdürülebilir kalkınma kavramının da daha sık gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

Çevre, ekonomi, nüfus gibi sorunları ele alan ve bu sorunların nedenlerini araştıran, gelecek kuşakların daha sağlıklı bir çevrede yaşaması için bugünkü kuşakların önemli sorumluluklarının bulunduğunu vurgulayan bu rapor, 1983 yılında dönemin BM Genel Sekreteri'nin isteği ve teklifi üzerine WCED tarafından hazırlanmış ve 1987 yılında BM Genel Kurulu'nun onayına sunulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik arasında ideal bir denge kurulması yoluyla, hem bugünkü neslin hem de gelecek kuşakların refahını muhafaza etmeyi hedefleyen bir kavramdır (Hall, Daneke & Lenox, 2010: 441). Bu kavram 1987'de yayımlanan Brundtland Raporu ile gündemimize girse de aslında ilk olarak BM'nin Dünya Koruma Stratejisi'nde kullanılmıştır. Dünya Koruma Stratejisi'nde, sürdürülebilir bir topluma ulaşmak için koruma ve geliştirme düşüncesinin birlikte ele alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bir bakıma sürdürülebilir kalkınmanın ilk formülasyonu olan bu stratejide sürdürülebilir kalkınma “temel ihtiyaçlar”, “eko-kalkınma”¹³ ve “sürdürülebilir yararlanma” olmak üzere üç farklı perspektiften ele alınmıştır.

¹³ *Ekoloji ve kalkınma arasındaki dengeyi ön plana çıkaran kalkınma stratejileri manzumesi olup; özellikle şu hususlara vurgu yapmaktadır: Eşitlik, doğal sistemlerin muhafaza edilmesi, farklı kültürlere saygı duyulması ve sosyo-ekonomik planlama.*

1992 tarihli Rio Yeryüzü Zirvesi'nin sonuç bildirgesi ile kabul edilen Gündem 21 ile bu zirveden 10 yıl sonra Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde sürdürülebilir kalkınma üzerine yapılan 2002 Dünya Zirvesi'nden çıkan müşterek sonuç, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği göz ardı etmeyen bir büyüme/kalkınma için çaba gösterilmesi olmuştur.

Brundtland Raporu'nda sürdürülebilirlik kavramına ilişkin şu önemli tespitlerde bulunulmuştur:

“Bugünkü gereksinimlerimiz, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılamalarına olanak sağlayacak şekilde karşılanmalıdır. Diğer bir anlatımla bugünün sağlanan yaşam standardı, ekonomik açıdan gelecek kuşakları herhangi bir sıkıntıya sokmamalıdır. Ancak bugünkü yaşam biçimi ve ekonomik anlayış devam eder ve doğal kaynaklar yok olursa, o zaman gelecekteki yaşam standartlarının kaynakları da yok olmuş olacaktır” (WCED, 1987: 43).

Söz konusu rapor ile sürdürülebilir kalkınma kavramı hem politika hem de bilim alanına girmiştir. Raporda ortaya konulmuş olan vizyon, özünde ekonomik büyüme ihtiyacını gözeten ve büyümeyi maksimize etmeyi amaçlayan politikalara yönelik bir çağrı olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın ilgili literatüre en önemli katkısı, yoksulluk, çevresel bozulma ve az gelişmişlik durumlarında K. Gunnar Myrdal'ın “kümülatif nedensellik [cumulative causation]”¹⁴ olarak adlandırdığı temel süreci teyit etmesidir (Barbier, 1987: 102).

Öte yandan 3–14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 178 devletin hükümet ve devlet başkanlarının katılımı ile düzenlenen BM Çevre ve

¹⁴ Bir olayda, ancak birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen birden fazla şartın bir araya gelmesinin sonuç doğuracağını ifade etmede kullanılan bir kavramdır. Burada esasen şartlardan hiçbirisi tek başına yeterli değildir, ancak bu şartlar bir araya geldiklerinde sonucun gerçekleşmesini oluşturur. Örneğin, C ne tek başına A'nın, ne de B'nin etkisinin bir neticesi olarak değil de; A ve B'nin müşterek etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor ise bu durumda kümülatif nedensellikten bahsedilir.

Kalkınma Konferansı da sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konferansta alınan en önemli karar, Brundtland Raporu'ndan büyük ölçüde etkilenmiş görünen ve 1992 yılında Rio Konferansı'nda öne çıkan, sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası nitelikte ilkelere dönüşmesinde önemli bir rol oynayan Gündem 21'in kabul edilmesidir. "*Rio Deklârasyonu*" olarak da adlandırılan Gündem 21 ile 120'den fazla ülke tarafından sürdürülebilir kalkınmanın "*21. yüzyıl için en önemli ekonomik ve çevresel politika*" olduğu teyit edilmiş (Basiago, 1995: 110) ve özellikle de şu hususlara dikkat çekilmiştir: i) Kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutları, ii) Kalkınma için kaynakların korunması ve iyi yönetilmesi, iii) Konu ile ilgili başlıca grupların rollerinin güçlendirilmesi, iv) Uygulamaların nasıl yapılacağı ve kaynakların nasıl konuya mobilize edileceği. Buradan hareketle de sürdürülebilir kalkınma şu üç temele dayandırılmıştır: i) Çevrenin korunması, ii) Ekonomik etkinlik, iii) Sosyal hakkaniyet.

Burada önemle belirtelim ki, Gündem 21 ile kabul edilen yirminin üzerindeki ilke kararlarında, sürdürülebilir kalkınma ile ekonomik kalkınma ve çevrenin korunmasının entegre edilmesine atıfta bulunmaktadır (Basiago,1995: 109, 110). Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınma amacıyla yerel düzeyde vatandaşlar ve yerel kuruluşlar arasında geniş bir dayanışma mekanizmasının oluşturulabilmesi için yerel yönetimlere çağrı yapılmış ve böylece insanın çevreyi korumadaki yeri ve konumuna ilişkin sorunların daha kolay çözüme kavuşturulabileceği öngörülmüştür. Ayrıca Rio Zirvesi, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili stratejilerin ulusal ve küresel düzeyde politika yapıcıların gündemine girmesine de imkân sağlamıştır.

Sürdürülebilirlik konusundaki bir diğer önemli gelişme de, AB'nin 1992 yılında sürdürülebilirlik temalı ve "*Sürdürülebilirliğe Doğru*" başlıklı Beşinci Eylem Programı'nı kabul etmesidir. Söz konusu program AB'nin gelecekteki karar ve politika oluşturma sürecinde yasaların mutlaka çevre korunması ile ilgili hükümleri içermesi gerektiğini öngörmüştür.

BM tarafından 1995 yılında Kahire’de düzenlenen Nüfus ve Kalkınma Konferansı’nda ise sürdürülebilir kalkınma kavramı, en genel kapsamıyla nüfus kavramı ile sıkı bir biçimde ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde 1996 yılında İstanbul’da yapılan BM İnsan Yerleşimleri [Habitat II] Konferansı da sürdürülebilirlik açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu konferansta ise sürdürülebilir kalkınma kavramı insan yerleşimleri alanına uyarlanmaya çalışılmıştır.

Sürdürülebilirlik kavramına ilişkin yakın döneme ait önemli bir gelişme de 26 Ağustos–4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Johannesburg kentinde BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nin toplanmasıdır. Bu zirvede öne çıkan başlıca konular, yoksullukla mücadele, sağlık, eğitim, tarım, temiz suya erişim ve çevrenin korunması olmuştur (Kılıç, 2006: 87). Ortaya çıkan bu sorunların çözümünde karşılaşılan en önemli kısıtlar arasında zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumun artması, biyolojik çeşitliliğin azalması, çevreye zarar veren tüketim ve üretim kalıpları, küreselleşmenin olumsuz etkileri ve demokratik sistemlere duyulan güvenin azalması gibi faktörler gösterilmiştir.

Yukarıda sıraladığımız BM konferansları ile hedeflenen nihai amaç, sürdürülebilirliğe yeni bir yön verilmesi ve bu bağlamda çevresel ve sosyal duyarlılıklarla uyumlu bir ekonomik büyüme felsefesinin geliştirilmesidir. Bilim ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak sanayileşmenin hızlandığı 20. yüzyılda, ekonomik kalkınma ile çevre ikileminde tercih edilen hep ekonomik kalkınma olmuştur. Ekonomik kalkınma ve çevre arasındaki ilişkide sürekli dışlananın sürdürülebilirliğinin çevre boyutunun olduğu, ancak durumun Roma Kulübü Raporu ve akabindeki Stockholm’de yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ile 1970’li yılların ilk yarısından itibaren bir ölçüde de olsa değişmeye başladığı görülmektedir.

Çevre ile ilgili ortaya çıkan söz konusu farkındalığın nedenlerinin başında ise, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalkınmanın neden olduğu sorunların yerel ölçekle sınırlı

kalmayıp, bölgesel hatta küresel boyutta hissedilmeye başlanması gelmektedir. Zira üretim ve tüketimdeki hızlı artış, buna bağlı olarak enerji tüketiminin çok büyük boyutlara ulaşmış olması, doğal kaynakların tükenmeye yüz tutması, küresel ısınma veya soğuma nedeniyle ortaya çıkan iklim değişiklikleri, hayvan ve bitki tür çeşitliliğinin azalması, çevre kirliliği vb. istenmeyen gelişmeler insanoğlunun geleceğini tehdit eder hale gelmiştir.

Öte yandan, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili alınan kararların, yapılan plan, program ve diğer çalışmaların, özellikle uygulama safhasında halen yetersiz kaldığı da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları arasında çoğu zaman büyüme ve kalkınmanın ön planda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Sürdürülebilirliğin Boyutları

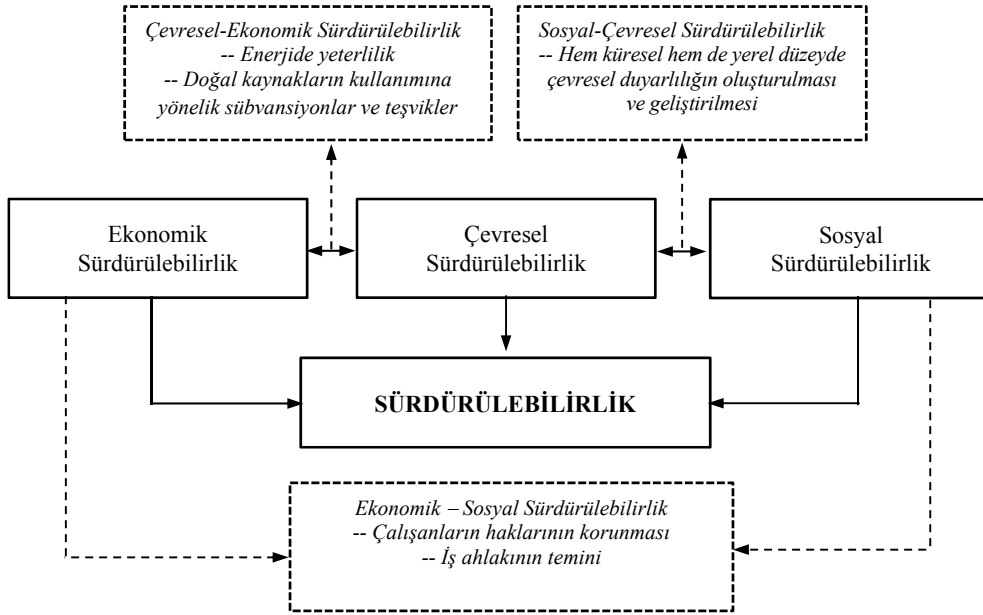
Hem ekonomik ilişkilerin hem de bireylerin yaşamının devamı için temel sorun, kaynakları tahrip etmeden üretmek ve tüketmektir. Bu nedenle bireylerin çevre ile uyumu nasıl sağlayacağı ya da bu uyumu sürdürebilmesini engelleyen unsurları nasıl yok edeceği, bütün modern toplumlar için en güncel ve acil çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır. İktisattan maliyeye, çevreye, turizme ve sivil toplum faaliyetlerinin finansmanına kadar oldukça geniş bir yelpazede kendisine yer edinen sürdürülebilirlik kavramı, kullanım yerine ve amacına göre farklı bir boyut kazanmaktadır.

Aslında sürdürülebilirliğin genel kabul gören üç temel boyutunun [ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik] yanında mekânsal, kültürel vb. boyutları da mevcuttur. Bu kavram, insani perspektiften bakıldığında, sosyal; toplumsal perspektiften bakıldığında, ekonomik ve kültürel; doğal kaynaklar perspektifinden bakıldığında ise çevresel bir görünüm sergilemektedir. Şekil-1, sürdürülebilirliğin günümüzde birbiri ile eklemlenmiş üç boyutunu göstermektedir. Farklı bir ifadeyle sürdürülebilirlik üç sütun üzerinde yükselmektedir: i) Ekonomik sürdürülebilirlik, ii) Çevresel sürdürülebilirlik, iii) Sosyal

sürdürülebilirlik. Temelleri sağlam, bütüncül bir sürdürülebilirlik için bu üç alt sürdürülebilirliğin eşanlı olarak sağlanması büyük önem arz etmektedir. Zira bu üç unsur arasındaki uyumun gözetilmesi, sürdürülebilirlik araştırmalarında görülen ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıç, 2006: 93).

Sürdürülebilirliğin çevre boyutu, sosyal boyut üzerinde yaşama ve çalışma koşulları yoluyla etkide bulunurken; ekonomik boyut üzerinde de, çevresel verimlilik vasıtasıyla etkide bulunmaktadır. Buna karşılık, sosyal ve ekonomik boyutların çevre üzerindeki etkileri daha çok çevresel kaynakların üzerindeki baskılar şeklinde kendini göstermektedir. Bu üç boyut arasındaki ilişki konusunda en çok bilineni, şüphesiz ekonomik ve sosyal boyut arasındaki karşılıklı etkileşimdir. İşgücünün niteliksel ve niceliksel özellikleri ile yapılan tüketim vasıtasıyla ekonomi boyutu etkilenirken; gelir dağılımı ve istihdam olanaklarının sunulmasıyla da sosyal boyutu etkilenmektedir.

Şekil-1: Sürdürülebilirliğin Günümüzde Birbiri ile Eklemlenmiş Üç Boyutu



Kaynak: Kendi Düzenlememiz.

4.1. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik kaynakların uzun dönemde de kullanılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve bu kaynakların kullanım maliyetlerinin minimize edilmesini ifade eder. Açıktır ki ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmet üretimini, tarımsal ve endüstriyel üretimi tahrip edecek ileri boyutta sektörel dengesizliklerden kaçınacak, iç ve dış borç seviyelerinin yönetilebilir düzeyini koruyacak biçimde sürekli olarak üretebilen bir sistemdir. Bu sistem, bir ülkenin mali yapısının yönetilebilir seviyede olmasını ve bunun yanı sıra üretim sisteminin de iktisadi çevreyle uyum içinde olmasını sağlayan bir sistemdir.

Kamu ekonomisinin kurucusu Arthur C. Pigou'nun 20. yüzyılın başlarında ileri sürmüş olduğu bazı görüşler ekonomik sürdürülebilirlik için büyük önem arz etmektedir. Pigou'nun iki temel eserinde [Pigou (1912), Pigou (1962[1920])] üzerinde durduğu üzere, insanlığın refahı üç tür sermayeye dayanır. Bunlar; i) doğa, ii) insan tarafından üretilen maddeler, iii) beşeri kaynaklar ve bilgi birikimidir. Pigou günümüz sürdürülebilirlik gelişme düşüncesinden uzak bir biçimde, bahsi geçen üç sermayeden her birinin bir diğerini ikame edebileceğini iddia etmiştir. Ona göre, doğal kaynaklar arasında önem derecesi açısından bir öncelik bulunmamaktadır. Pigou'nun bahsi geçen görüşü literatürde yerini “zayıf sürdürülebilirlik [*weak sustainability*]” olarak almıştır (Pearce & Turner, 1990). Zayıf sürdürülebilirlik, doğal kaynakların özel bir öneme sahip olmadığına; söz konusu üç sermayeden birinin zayıflaması durumunda onu diğer ikisinin ikame edebileceğine ve bunun da gelecek kuşaklara sabit bir sermaye düzeyi ile aktarılacağına işaret etmektedir. “Güçlü sürdürülebilirlik [*strong sustainability*]” ise doğal kaynakların özel bir öneme sahip olduğu noktasından hareket etmekte ve doğal kaynakların büyük bir bölümünün bir defa kaybedildikten sonra tekrar üretilmeyecekleri görüşüne dayanan sürdürülebilirlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Güçlü sürdürülebilirlik, her bir sermaye stokunun bağımsız kalmasını gerekli görmektedir (Daly, 1991).

Ekonomik sürdürülebilirliğin günümüzde en önemli iki ayağını ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ile mali sürdürülebilirlik oluşturmaktadır. Bunlardan ikincisi birincisinin tamamlayıcısı niteliğindedir.

4.1.1. Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği

Gelecek nesillerin refahının arttırılması ve bunun süreklilik arz etmesi ekonomik, çevresel ve sosyal koşulların eşanlı olarak iyileştirilmesi ya da en azından muhafaza edilmesi ile yakından ilişkilidir. Bunun temini de kuşkusuz bahsi geçen koşullar arasında denge sağlayan, rekabet değil de tamamlayıcılık ilişkisini ön plana çıkaran hükümet politikaları manzumesi ile mümkündür. Özellikle ekonomik büyümenin sağlanması ve bunun sürdürülebilir kılınması, refahın arttırılmasının ve sürdürülebilir kılınmasının en önemli bileşenidir. Yani, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği bir toplumun yaşam koşullarının iyileştirilmesinde en önemli unsur konumundadır. Bu da kişi başına düşen GSYİH'nin yıldan yıla arttırılmasına ve bu artışın da gelecek nesiller için ciddi bir çevresel, sosyal bir sorun yaratmadan gerçekleştirilmesine yani bugünün hızlı büyümesi ile gelecekteki büyüme arasında bir dengenin kurulmasına bağlıdır.

Bugünün hızlı büyümesi, doğal kaynakların yok olmasına ya da azalmasına ve/veya kullanılamaz hale gelmesine ve küresel ısınmaya, hava-toprak-su kaynaklarının kirlenmesine, iklim değişikliğine, asit yağmurlarına, ormansızlaşmaya ve bunlar gibi bir dizi çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Artan nüfus, bu sorunları daha da ağırlaştırmasının yanında; büyüme açısından bir ikilemi de ortaya çıkarmaktadır. Artan nüfusu besleyebilmek için daha yüksek oranda büyüme mi, yoksa gelecek nesilleri gözetken daha makul oranda bir büyüme mi? O nedenle çevreyi gözetken, sosyal adaleti ve eşitliği ön plana çıkaran, bugünkü nesillerle gelecek nesiller arasında bir denge kurulmasını amaçlayan bir büyüme elzemdir. Bu büyüme de kuşkusuz sürdürülebilir ekonomik bir büyümedir.

4.1.2. Mali Sürdürülebilirlik

Günümüzde sürdürülebilirliğin revaçta olduğu alanlardan biri de şüphesiz kamu maliyesidir. Literatürde kamu maliyesi perspektifinden sürdürülebilirlik, genelde mali sürdürülebilirliğe; özeldede de bütçe açıklarının ve borçların sürdürülebilirliğine işaret etmektedir. Sağlam temellere dayandırılan sürdürülebilir bir kamu maliyesi, görece olarak daha yüksek oranlı ve uzun dönemli bir büyümenin teminatçısıdır. Sürdürülebilir bir kamu maliyesi olmaksızın uzun dönemli istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümeden bahsedilme olanağı yoktur. O nedenle mali sürdürülebilirlik uzun dönemli istikrarlı sürdürülebilir büyümenin olmazsa olmazıdır. Mali sürdürülebilirliğin yolu da, bütçe açıkları ile iç ve dış borçların sürdürülebilirliğinden geçer.

O halde her şeyden önce “*mali sürdürülebilirlik nedir ve nasıl sağlanır?*” sorusuna cevap aranması gerekir.¹⁵ Ne var ki, tıpkı sürdürülebilirlik kavramında olduğu gibi, mali sürdürülebilirlik konusunda da herkesin üzerinde mutabık olduğu bir tanım mevcut değildir. Bu konuda da farklı farklı tanımlar yapılmaktadır. Örneğin Marks (2004: 232) mali sürdürülebilirliği, “*hükümetin vergi ve harcama stratejilerinde bir değişiklik yapmaksızın mali yeterliliğin sağlanması ya da bütçe kısıtını gerçekleştirebilmek için mevcut mali duruşunu muhafaza edebilmesi*” şeklinde tanımlamaktadır. Fernández & Cos (2002: 135) ise mali sürdürülebilirliği, kamu kesimi bütçe kısıtına dayanarak açıklamakta ve “*finans edilen bütçe açığına yani borçların cari piyasa değerinin gelecek dönem iskonto edilmiş faiz dışı fazla değerine eşit olduğu dönemlerarası bütçe kısıtı*” olarak tanımlamaktadır. Bahsi geçen yazarlara göre, mali sürdürülebilirliğin temel belirleyicisi bütçe kısıtıdır. Bütçe kısıtının önemi de kamu açığının finansman kaynaklarını ve bu kaynakların kullanılabilmesi üst sınırı belirlemesinden ileri

¹⁵ *Mali sürdürülebilirlik kavramına yönelik ilk katkılar 1600' lü yıllara kadar uzanmakta olup; dolaylı yoldan da olsa kamu borçlarının ekonomi üzerindeki etkilerine kafa yoran David Hume, Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürlerden gelmiştir (Neck & Sturm, 2008: 2). 1940' lı yıllara baktığımızda ise bir Keynesyen iktisatçı ve aynı zamanda Harrod-Domar Modeli'nin teorisyenlerinden biri olan Evsey Domar'dan önemli katkılar geldiği görülmektedir. Domar mali sürdürülebilirliği, “sonsuz zaman süresinde elde edilecek bütün faiz dışı fazlaların net bugünkü değerinin toplam kamu borcunun başlangıç değerine eşit olması durumu” şeklinde formüle etmiştir (Domar, 1944: 823).*

gelmektedir. Bu bağlamda Dinh (1999) mali sürdürülebilirliğin koşulunu şu şekilde açıklamaktadır: Fiyatlar genel düzeyinde ya da izlenen iktisadi politikalarda herhangi bir değişiklik olmaksızın dönemler arası bütçe kısıtı karşılanabiliyor ise, bu durum bir ülkenin hâlihazırdaki maliye politikasının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Broda & Weinstein (2004) ise mali sürdürülebilirliği tanımlarken, kamu kesimi bütçe dengesi ile borçlar arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır. Buna göre mali sürdürülebilirlik, kamu kesimi borçlanma gereğinin, faiz dışı fazlanın ve kamu borç stokunun GSYİH'ye oranının durağan olması ve cari politikaların istikrarlı bir borçlanma GSYİH oranı ile sürdürülebilmesi durumudur. Burnside'a (2005: 11) göre ise mali sürdürülebilirlik, bir hükümetin borçlarını ödeyebilme gücü yanında aynı politikalar demetini koruyabilmesidir. Mali sürdürülebilirlik konusunda daha ilginç bir tanım ortaya koyan Buiter'e (1985) gelince; o, sürdürülebilir bir mali politikanın kamunun tüm varlık ve yükümlülükleri arasındaki fark olan net değerinin GSYİH'ye oranını sabit tutan bir politika olduğuna işaret etmektedir. Teknik bir anlatımla, Buiter'e (1985: 31) göre mali sürdürülebilirliğin koşulu, aşağıdaki eşitliğin sağlanmasına bağlıdır. Söz konusu eşitliğin sağlanması, mali sürdürülebilirliğin sağlandığı anlamına gelir.

$$\text{Mali sürdürülebilirlik} = \frac{FDF}{GSYİH} - [(g - r) \frac{KKND}{GSYİH}]$$

Burada “*FDF*”, faiz dışı fazlayı; “*KKND*”, kamu kesimi net değerini¹⁶; “*r*”, reel faiz oranını; “*g*” ise ekonominin büyüme oranını göstermektedir. Buiter'in (1985) formülasyonunda bakiye pozitif yani $FDF/GSYİH > [(g - r) * KKND/GSYİH]$ olduğu sürece mali sürdürülebilirliğin sağlandığı söylenebilir.

¹⁶ Kamu kesiminin net değeri, kamu kesiminin sahip olduğu varlıklardan kamu kesimi borçları ile kamu kesiminin dönem sonu net yükümlülüklerinin bugüne indirgenmiş değeri toplamının düşülmesi; elde edilen farka ise senyoraaj gelirleri ve vergi gelirleri ile kamu kesimi sermaye birikiminin bugüne indirgenmiş değerlerinin eklenmesi ile elde edilen değerdir. Kamu kesimi dönem sonu net yükümlülüğü, planlanan zaman ufku sonundaki net borçluluk durumudur. Detaylı bilgi için bkz. Buiter (1985).

Kısacası Buiter'e (1985) göre mali sürdürülebilirliğin sağlanıp sağlanmadığı, faiz dışı fazla ve reel büyüme oranı ile faiz oranı farkı ve kamu kesimi net değerine bağlı olarak değişecektir. Buna göre, yukarıdaki eşitliğin bakiyesinin negatif bir değer alması mevcut mali durumun sürdürülemez olduğuna işaret ederken; pozitif bir değer alması da mali sürdürülebilirliğin sağlandığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi mali sürdürülebilirlik tanımları muhtelifdir.¹⁷ Bununla beraber literatürde nispeten daha fazla kabul gören mali sürdürülebilirlik tanımı Izquierdo & Panizza'a (2003) aittir –ki bu tanım, Buiter'in (1985) tanımı ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bahsi geçen yazarlara göre mali sürdürülebilirlik, bir ülkenin borçlarını ödeyememe ya da borçlarını aşırı şekilde monetizasyonla finanse etmede acze düşmeden, mevcut bütçe kısıtı içinde gelecekteki borçlarını ödeyebilmek için önemli bir düzenlemeye ihtiyaç duymaksızın, borç oranını kontrol altında tutabilmesi koşulunu sağlayabilmesidir. Izquierdo & Panizza'nın (2003) perspektifinden bakıldığında mali sürdürülebilirlik, maliye politikasının sorunsuz bir biçimde uygulanabilmesi için gerekli olan finansman açığının borçlanma yoluyla limitsiz bir biçimde karşılanıp karşılanamayacağı ile ilişkili bir kavramdır.

Mali sürdürülebilirliğe ilişkin teorik ve ampirik literatürde, mali sürdürülebilirlik yerine zaman zaman “*bütçe açıklarının sürdürülebilirliği*” veya “*borçların sürdürülebilirliği*” gibi kavramların da kullanılabildiği görülmektedir. Ancak, borçların sürdürülebilirliği her zaman kamu açıklarının da sürdürülebilir olduğu anlamına gelmez. Çünkü bütçe açıklarının sürdürülebilirliği borçların yanı sıra; reel büyüme oranı, enflasyon, para arzı gibi bir dizi makroekonomik değişkenlere bağlı olarak değişecektir. Borçların sürdürülebilirliği bütçe açıklarının sürdürülebilirliği için gerekli bir koşul iken; bütçe açıklarının sürdürülebilirliği mali sürdürülebilirlik için gerekli ama yeterli bir koşul değildir. Bu üç sürdürülebilirlik kavramı arasındaki ilişkiyi Doğu Avrupa ülkelerinde hediyeleşik eşya olarak satılan iç içe girmiş matruşkalara benzetmek mümkündür. Buna göre en

¹⁷ Farklı mali sürdürülebilirlik tanımları için bkz. Şen, Sağbaş & Keskin (2010), Kaya (2013), Şen & Kaya (2015).

dıştaki matruşka mali sürdürülebilirliği, onun içindeki matruşka bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini, onun da içindeki matruşka ise borçların sürdürülebilirliğini simgelemektedir (Şen, Sağbaş & Keskin, 2010: 104).

Aslında mali sürdürülebilirliğin özü kamu bütçe kısıtına dayanmaktadır. Şöyle ki, cari dönemde yapılacak kamu harcamalarının borçlanma ile finansmanı durumunda; gelecekte gerçekleştirilecek vergi artışları, söz konusu borçların geri ödenmesini mümkün kılacaktır. Ancak gerek ekonominin geneli gerekse toplumda bireylerin üzerinde oluşturacağı baskılar nedeniyle vergileri sınırsız bir biçimde artırma olanağı pek bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, hükümetler vergi toplamada ekonomik, mali, politik, yasal-anayasal ve bir dizi mikro-ekonomik sınırlamalarla karşı karşıyadır. Bu nedenledir ki; sürdürülebilir bir maliye politikası, vergi oranlarında sürekli bir artışa dayanmamalıdır. Kaldı ki, böyle bir politikanın sürdürülebilirliği de zaten yoktur.

Bir ekonomide mali sürdürülebilirliği belirleyen üç temel unsur mevcuttur: Bunlar i) reel faiz oranı [r], ii) ekonominin reel büyüme oranı [g], ve iii) faiz dışı fazladır [FDF]. Söz konusu bu üç unsur arasındaki ilişki aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Şen, Sağbaş & Keskin, 2007: 11):

$$\frac{\text{Kamu Borç Stoku}}{\text{GSYİH}} \leq \frac{\text{FDF}}{\text{GSYİH}} \cdot \frac{1}{r - g}$$

Formüle edilen koşul sağlandığı sürece bir ekonomide mali sürdürülebilirliğin olduğu söylenebilir. Aksi takdirde mali sürdürülebilirlikten bahsetmek pek olanaklı değildir. Diğer değişkenler sabitken, bir ekonomide reel büyüme oranı, reel faiz oranından yüksek ise [g>r] bu, kamu borç stokunun GSYİH içindeki payının düştüğü anlamına gelir. Bir diğer ifadeyle, bu durumda kamunun borç yükü azalmaktadır. Aksi durumda, yani g<r olması halinde ise kamunun borç yükünün artması beklenir. Reel faiz oranı reel büyüme oranından yüksek olduğu sürece kamunun borç yükü azalmak bir yana,

sürekli artacaktır. Böyle bir durumda, hâlihazırdaki kamunun borç yükünün yani mevcut Kamu Borç Stoku/GSYİH oranının sabit tutulabilmesi için, daha yüksek faiz dışı fazlaya ihtiyaç vardır. Daha yalın bir ifadeyle, ekonominin reel büyüme oranının reel faiz oranından daha düşük olması durumunda kamunun borç yükündeki artışı önlemek ancak ve ancak daha fazla faiz dışı fazla vermek suretiyle mümkün olabilir.

Görüldüğü üzere, borç sarmalından kurtulabilmek için faiz dışı fazlaya ihtiyaç olduğu açıktır. Aksi halde ekonomi istikrarsız bir sürece girecek ve “*borçların kartopu etkisi*”¹⁸ ortaya çıkacaktır. Böylesi olumsuz bir duruma mahal vermemek ve faiz dışı açığı minimize etmek ve bunu faiz dışı fazlaya dönüştürmek için sıkı bir maliye politikasının uygulamaya konulması kaçınılmazdır. Çünkü bir ülkede kamu bütçesinin sürekli faiz dışı açık vermesi düşünülemez. Kaldı ki bunun sürdürülebilirliği de yoktur. Er ya da geç faiz dışı açığın faiz dışı fazlaya çevrilmesi ya da en azından hâlihazırdaki kamu borçlarının faizlerini karşılayabilecek düzeye çıkarılması gerekir.

Mali sürdürülebilirliği belirleyen üç temel unsuru formüle ettiğimiz yukarıdaki denklik; ekonominin reel büyüme oranı, reel faiz oranı, faiz dışı fazla ve borç yükü arasındaki uzun dönemli ilişkiyi işaret etmektedir. Zira sürdürülebilirlik, bir ya da birkaç yıla değil; uzun döneme odaklanan bir konsepttir. Burada yine önemle belirtmek gerekir ki, ekonominin reel büyüme oranının reel faiz oranına eşit olması [$g = r$], sermaye birikiminin altın kuralını karşımıza çıkaracaktır [Pasinetti'den (1997) aktaran Arestis & Sawyer (2010: 335)]. Böyle bir durumda kamunun bütçe dengesi ilelebet açık verecek ve dolayısıyla kamunun borç yükü süresiz olarak artacaktır. Önemli olan, Kamu Borç Stoku/ GSYİH oranını zaman içinde değişmeden, sabit tutabilmektir. Bu da, faizler arttığı ölçüde bütçenin açık verebileceği ve dolayısıyla ortaya çıkacak açığa katlanılabileceği anlamına gelmektedir.

¹⁸ *Borçların kartopu etkisi, borçların GSYİH'den daha hızlı artması ve bu durumun kamunun borç yükünü bir dönemden diğerine sürekli olarak arttırması anlamına gelmektedir. Böyle bir duruma mahal vermemek için, birincil açığı ya tamamen ortadan kaldırmak ya da en azından minimize etmek gerekmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Şen, Sağbaş & Keskin (2007).*

4.1.2.1. Borçların Sürdürülebilirliği

Borçların sürdürülebilirliği ile kastedilen aslında kamu borçlarının sürdürülebilirliğidir. Bu da, dönemler arası bütçe kısıtını karşılayabilmek için hükümetin uzun dönem borçlarını ödeyebilme gücünü muhafaza edebilmesine işaret etmektedir. Bilindiği üzere kamu maliyesi literatüründe kamu borçları, borcun temin edildiği kişi veya piyasanın uyruğuna göre iç ve dış borç olmak üzere iki ana kategoride toplanmaktadır. Bu da doğal olarak borçların sürdürülebilirliği denildiğinde akla hem iç borçların hem de dış borçların sürdürülebilirliğini getirmektedir. Ulusal ekonomi üzerindeki etkilerinin farklı olması hasebiyle, her iki borç kategorisinin sürdürülebilirliği analiz edilirken bir bütün olarak değil de, ayrı ayrı ele alınması gerçekçi bir borç sürdürülebilirliği analizi açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışmanın izleyen alt bölümlerinde de borçların sürdürülebilirliği, iç borçların sürdürülebilirliği ve dış borçların sürdürülebilirliği şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmakta ve ona göre sürdürülebilirlik değerlendirmesi yapılmaktadır.

Borçların sürdürülebilirliği, borçlu ülkeleri kurtarma girişimi bağlamında ortaya çıkan ve bir ülkenin borçlarını ödeyip ödeyemeyeceği, ödeyebilecek ise ne ölçüde bunu başarabileceğinin belirlenmesinde kullanılan bir tekniktir (UNCTAD, 2008: 179). Ancak burada önemle belirtelim ki, borçların sürdürülebilirliği ile amaçlananın, böylesine kendine münhasır bir amacın ötesinde bir anlam taşıdığından da kuşku yoktur. Borçların sürdürülebilirliği, etkin bir borç yönetiminin önemli bir ayağını oluşturması ve orta ve uzun dönemde hem büyümeyi hem de yapısal değişimi hızlandırmayı ve bunu daim kılmayı amaçlayan finansman stratejilerinin belirlenmesinde etkili olması bakımından önemli bir yere sahiptir.¹⁹

Borçların sürdürülebilirliğine ilişkin teknik çalışma ve analizler daha çok IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşlarca yapılmaktadır. Bu çalışma ve analizlerde

¹⁹ Bkz. UNCTAD (2008).

genelde gelişmekte olan ülkeler, özelde ise orta gelirli²⁰ veya düşük gelirli ülkeler²¹ üzerine odaklanılmaktadır. Söz konusu teknik çalışma ve analizlerden ilki orta gelirli ülkeler için 2000’li yılların başlarında IMF tarafından geliştirilmiş iken; diğeri düşük gelirli ülkelere özgü olup IMF ve Dünya Bankası tarafından müştereken oluşturulmuştur.²² Her iki analizde de borçların sürdürülebilirliğinin ölçütü olarak, bir ülke gelir ve harcamalarında büyük çaplı ancak gerçekçi olmayan değişiklikler yapılmadan o ülkenin borçlarını ne ölçüde ödeyebilme potansiyeline sahip olduğu analiz edilmektedir.²³ Buna göre, bahsi geçen ölçüt mevcut olduğu sürece borçlar sürdürülebilir demektir. Borçların sürdürülebilirliğine yönelik sağlıklı ve doğru analizler, daha sağlam bir kamu maliyesi alt yapısına; bu da, yerli ve yabancı yatırımcılar için uygun bir yatırım ikliminin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bütün bu olumlu gelişmeler de, orta ve uzun vadede hem büyümeyi sürdürülebilir kılacak hem de ileride ortaya çıkabilecek olası borç krizlerinin önlenmesine katkıda bulunacaktır.

4.1.2.1.1. Dış Borçların Sürdürülebilirliği

Basit ve yalın bir ifadeyle dış borçların sürdürülebilirliği, bir ülkenin kısa, orta ve uzun dönem dış borç yükümlülüklerini/dış borç servisini [anapara artı faiz] ekonomik ve politik açıdan inandırıcılığı olmayan büyük çaplı politika düzenlemelerine gitmeksizin, mali açıdan acze düşmeden, zamanında veya eksiksiz bir biçimde yerine getirebilme becerisi ve gücüne işaret etmektedir. UNCTAD (2008) ise dış borçların sürdürülebilirliğine farklı bir tanım ve daha bütüncül bir yaklaşım getirmektedir. Buna göre “[g]enel olarak bir ülke ekonomisinin bütünü açısından bakıldığında dış borçların sürdürülebilirliği, o ülke ekonomisindeki her bir sektörün kendi borcunu ödeyebilmesi için gerekli kaynağı yaratabilmesinden bağımsız olarak, söz konusu ülke ekonomisinin

²⁰ Dünya Bankası’nın sınıflandırmasına göre kişi başına düşen gayri safi milli geliri 1.006 ABD doları ile 3.955 ABD doları arasında olan ülkeler.

²¹ Dünya Bankası’nın sınıflandırmasına göre kişi başına düşen gayri safi milli geliri 1.005 ABD doları veya daha az gelire sahip olan ülkeler.

²² Bkz. IMF (2002, 2003).

²³ IMF (2002).

bir bütün halinde dış borçlarını geri ödeyebilmek için gerekli döviz temin edebilmedeki gücünü ifade eder” (UNCTAD, 2008: 181).

Dış borçlar genel olarak döviz tâbi borçlardır. ABD, Avrupa Birliği vb. uluslararası arenada genel kabul gören ülkeler hariç çoğu ülke için, özellikle de gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanma yabancı para cinsinden yapılmaktadır. O nedenle, bir ülkenin dış borçları kendi para birimi cinsinden olmadığı sürece anapara ve faizinin geri ödenmesinde söz konusu ülke döviz muhtaçtır. Bunu temin etmenin doğal yolu da döviz kazancı sağlamaktan, diğer bir ifadeyle cari işlemler fazlası vermekten geçer ki bu da ancak ve ancak ihracata konu olan mal ve hizmetlerin arttırılması sayesinde gerçekleşir.

Düşük gelirlili ülkeler için dış borçların sürdürülebilirliğinin analizinde ülkenin dış borçlarını geri ödeyebilme kapasitesinin standart ölçümlerinde, GSYİH'nin düzeyi, ihracat gelirleri ve kamu gelirleri, özellikle de vergi gelirleri baz alınmakta ve ölçüm ona göre yapılmaktadır. Buna göre az gelişmiş bir ülkenin dış borçlarını sürdürüp sürdüremeyeceğinin analizinde aşağıdaki beş gösterge esas alınmaktadır:

- ❑ Gösterge 1: Dış Borç Stokunun Net Bugünkü Değeri / GSYİH
- ❑ Gösterge 2: Dış Borç Stokunun Net Bugünkü Değeri / İhracat Gelirleri
- ❑ Gösterge 3: Dış Borç Stokunun Net Bugünkü Değeri / Vergi Gelirleri
- ❑ Gösterge 4: Dış Borç Servisi / Vergi Gelirleri
- ❑ Gösterge 5: Dış Borç Servisi / İhracat Gelirleri

Görüldüğü üzere bahsi geçen göstergelerden ilk üçü kamu dış borç stokunun bugüne indirgenmiş net değerine, kalan ikisi de likiditeye ilişkin göstergelerdir. Yukarıda sıralanan göstergelerden her biri, bu göstergeye karşılık gelen bir eşik borç yükü değeri ile mukayese edilmektedir. Bu eşik değer, ülkenin politika iklimi ile kurumlarının kalitesini yansıtan ve Dünya Bankası tarafından derlenen ve Ülke Politika ve Kurumsal

Değerlendirme Endeksi [CPIA] adı verilen bir endekstir. Bu endekse konu olan alanlar şunlardan ibarettir: i) Ekonomi yönetimi, ii) Yapısal politikalar, iii) Kamu sektörünün yönetimi ve kurumları, iv) Sosyal içerme ve eşitlik.²⁴ Bu endekste, ülkenin izlediği politikalar ile kurumlarının kalitesinin üç yıllık ortalaması esas alınmaktadır. Bu mantığa göre daha iyi bir politika ortamına ve kurumlara sahip ülkeler, diğerlerine göre daha yüksek borç yükünün üstesinden gelebilirler.

Tablo-1: Dış Borçların Sürdürülebilirliğinin Analizinde Kullanılan Eşik Göstergeler

Eşik Değer	Dış Borcun Net Bugünkü Değeri ^a			Dış Borç Servisi ^b	
	İhracat Gelirleri	GSYİH	Vergi Gelirleri	İhracat Gelirleri	Vergi Gelirleri
CPIA < 3,25 ⇒ Zayıf Politika ve Düşük Kaliteli Kurumsal Yapı	100	30	200	15	25
3,25 < CPIA < 3,75 ⇒ Vasat Politika ve Orta Düzeyde Kaliteli Kurumsal Yapı	150	40	250	20	30
CPIA > 3,75 ⇒ Güçlü Politika ve Kaliteli Kurumsal Yapı	200	50	300	25	35

^a Sırasıyla ihracat gelirleri, GSYİH ve vergi gelirlerinin yüzdesi olarak

^b Sırasıyla ihracat gelirleri ve vergi gelirlerinin yüzdesi olarak

Kaynak: IMF (2010).

Özetle, dış borçların sürdürülebilirliğinin analizinde kullanılan eşik borç yükü göstergelerinin belirlenmesinde şu üç unsur dikkate alınmaktadır: i) Borç yükü, ii) Politika ortamı ve ülke kurumlarının kalitesi, iii) Şoklara maruz kalma derecesi.

Yukarıda sıraladığımız göstergeler baz alınarak da ülkeler borçluluk durumuna göre “düşük riskli”, “kısmen riskli”, “yüksek riskli” ve “dış borç aczi içinde bulunanlar” şeklinde dördü bir sınıflandırmaya tâbi tutulmaktadır. Buna göre, bütün göstergeler borç yükü eşik değerinin altında ise, ilgili ülke geniş çaplı negatif şoklarla karşı karşıya olsa dahi dış borçları açısından düşük riskli ülke olarak addedilmektedir. Yalnızca bir gösterge eşik değerinin üzerinde ise, dış borçların sürdürülebilir olup olmadığı konusunda ilave bazı

²⁴ Tabii burada, Moody's, Standard and Poors ve Fitch gibi önde gelen uluslararası derecelendirme kuruluşlarının kredilendirme notlarını da göz ardı etmemek gerekir. Bu kuruluşların verdikleri notlar ve bu notlarda değişikliğe girmeleri borçlanma koşullarını [vade, maliyet gibi açılardan] etkileyeceği gibi, uluslararası arenada ülkenin borç riski algısını da etkileyerek yatırımcılar üzerinde de etkide bulunabilecektir. Bu kuruluşların, borçların sürdürülebilirliğine ilişkin olarak daha ayrıntılı borç göstergelerini de dikkate aldıklarını burada yine belirtmemiz gerekir.

değerlendirmelere ihtiyaç duyulabilmektedir. Tabii böyle bir durumda veri problemi olup olmadığı da sorgulanmaktadır.

Bir ülkenin borç göstergeleri borç yükü eşik değerinin altında ancak ilgili ülkenin negatif bir şoka maruz kalması durumunda eşik değeri aşma riski ile karşı karşıya ise, bu ülke kısmen riskli ülke olarak kabul edilmektedir. Dış borçlara ilişkin yapılan projeksiyonlar ülkenin dış borçlara ilişkin eşik değere yaklaştığını gösteriyor ise, söz konusu ülke ya da ülkeler yüksek riskli ülke olarak telakki edilmektedir. Bir ülkenin dış borç göstergeleri dış borç yükü eşik değeri sınırında ise, söz konusu ülke dış borç aczi içinde bulunan ülke olarak değerlendirilmektedir.²⁵

4.1.2.1.2. İç Borçların Sürdürülebilirliği

İç borçların sürdürülebilirliği, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlarca genellikle dış borçların sürdürülebilirliğinden ayrı tutulmakta, kamu borçlarının sürdürülebilirliği olarak ele alınmakta ve buna göre de analize tâbi tutulmaktadır. Aslında bu tanım, bir bakıma dış borçların sürdürülebilirliği ile kamu borçlarının sürdürülebilirliği arasındaki ciddi bir farklılığa da işaret eder. Şöyle ki, dış borçların sürdürülebilirliğinden farklı olarak kamu borçlarının sürdürülebilirliğinde kamu borcu, cari kamu gelirleri ile ilişkilendirilmekte ve bu bakımdan da bütçesel bir özellik taşımaktadır. Dahası, bu borcun kimden alındığının önemi olmadığı gibi, hangi para birimi cinsinden olduğunun da pek bir önemi yoktur.

İç borçların sürdürülebilirliği açısından genelde şu kriterler ön plana çıkmaktadır: i) Borç yönetimine ilişkin yasal ve kurumsal yapının var olup olmaması, ii) Borcun temel aktörleri ile borç yönetim faaliyetleri arasında koordinasyonu sağlayacak çerçevenin var olup olmaması, iii) Piyasa gelişmeleri, iv) Gerekli nitelikleri haiz personelin ve gerekli analitik araçların var olup olmaması, v) Hükümetin iç borçlanmanın sürdürülebilirliğine ilişkin göstergeleri tutturmadaki becerisi ve başarısı.

²⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. *World Bank (2006), IMF (2010)*.

Tablo 2'de sunulan göstergeler yerine getirilmiş ise bir ülke iç borçlarını ödeyebilir demektir. Bu da iç borçların sürdürülebilir olduğunun bir kanıtıdır.

İç borçların sürdürülebilirliği ile ilgili temel ölçüt borç faiz oranlarının reel GSYİH artış oranından büyük olup olmadığıdır. Reel faiz oranı ekonominin büyüme oranından düşük olduğu sürece, süreklilik arz eden bütçe açıklarının borçla finansmanı sürdürülebilir demektir.

Tablo-2: İç Borçların Sürdürülebilirliğine İlişkin Bazı Göstergeler

Gösterge	Eşik Değer
Bütçe Açıkları / GSYİH Oranı ^a	
İç Borç Stoku / GSYİH	< % 15-20
İç Borç Stoku / Bütçe Dışı Gelirler ve Özelleştirme Gelirleri Haricindeki Kamu Gelirleri	< 1
İç Borç Stoku / Kamu Harcamaları	< 1
İç Borç Servisi (Anapara + Faiz) / GSYİH	< 1
Faiz Dışı Denge / GSYİH	Faiz Dışı Denge Fazlaya Dönüştürülmeli
Faiz Oranı	Faiz Oranı < Ekonominin Reel Büyüme Oranı
Ekonominin Reel Büyüme Oranı	Faiz Oranı > Ekonominin Reel Büyüme Oranı ise ekonominin ne ölçüde faiz dışı fazla verdiği
İç Borcun Ulusal Para / Döviz Kompozisyonu ^b	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İç borç stoku ağırlık olarak ulusal para cinsinden ise dışlama etkisi ortaya çıkarıp çıkarmayacağı ✓ İç borç stoku ağırlık olarak yabancı para cinsinden ise kur riski taşıyıp taşımadığı
Kurumsal Gelişmelerin Değerlendirilmesi ve Gözetim	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ekonomi Yönetiminin Mahareti ✓ Yapısal Politikalar ✓ Genel Kamu Sektörü Yönetimi

^a Bu oranın aynı zamanda mali sürdürülebilirliğin de bir göstergesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

^b Borcun kompozisyonu ağırlıklı olarak ulusal paradan müteşekkil ise iç borçların sürdürülebilirliği genel olarak kur riski taşıyor demektir.

Kaynak: Kendi Düzenlememiz.

4.2. Çevresel Sürdürülebilirlik

Geleneksel tanımı ile çevre, insanlar ile kâinattaki diğer canlıların yaşamları süresince ilişkilerini sürdürdükleri, iç içe oldukları ve bu sebeple de karşılıklı etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam şeklinde ifade edilebilir. Farklı bir söyleyişle bu kavram, bir organizmanın yaşamını sürdürdüğü ortam ve koşullar olarak adlandırılmaktadır.²⁶ Kuşkusuz insanoğlunun da dâhil olduğu bütün canlılar için sağlıklı bir yaşam ancak ve ancak bozulmamış bir çevre ile mümkündür.

²⁶ Burada önemle belirtelim ki, çevre konusunda pekâlâ daha farklı tanımlar da yapmak mümkündür.

Çevresel sürdürülebilirlik düşüncesinin arka planında daha çok 1960'lı yıllarda dünyada ülkelerin iktisat gündemini meşgul eden “*kalkınmacı ideoloji*” ve bu ideolojinin ortaya çıkardığı sorunlar ile 1970'li yıllarda sonuç veren çevre hareketi yer almaktadır. Kalkınmacı ideoloji yaklaşımı çevre sorunlarını, kalkınmanın doğal ve katlanılması gereken bir sonucu olarak ele almaktadır. Kalkınmacı ideoloji yaklaşımına göre, çevre sorunlarının çözümü öncelikli bir konu veya sorun değildir. Aksine, bilâhère ele alınması gereken tali bir konudur. Çevre literatüründe kalkınmacı ideoloji çerçevesinde şekillenen bu strateji, “*tepki ve tedavi stratejisi*” olarak adlandırılmaktadır (Bozlağan, 2005: 1015).

Çevresel sürdürülebilirliğin tanımlanmasında ekolojik sürdürülebilirliğin öncülerinden biri kabul edilen Herman E. Daly, söz konusu meseleye doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından bakmakta ve çevresel sürdürülebilirliği “*yenilenebilir kaynaklar*”, “*çevre kirliliği*” ve “*yenilenemeyen kaynaklar*” olmak üzere üç temel başlık altında incelemektedir. Daly (1991) çevresel sürdürülebilirliği; sürdürülebilir ürün/hasat, sürdürülebilir atık imhası ve yenilenemeyen kaynakların tüketilmesi şeklinde yorumlamaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken husus, söz konusu bu faaliyetlerin süresiz bir şekilde devam ettirilmesidir. Aksi halde sürdürülebilirlikten bahsetmek mümkün değildir.

Sürdürülebilir kalkınmanın üç önemli bileşeninden biri olan çevresel sürdürülebilirlik, çevresel kaynakların muhafaza edilmesi ve korunması yanında, eko-sistemin dış etkilere karşı mukavemetinin arttırılmasını kendisine konu edinir (Hostovsky', 2014). Bu ifadeden hareketle çevresel sürdürülebilirliğin, doğal kaynakların ve ekosistemin korunmasına yönelik stratejiler bütünü olduğu savı ileri sürülebilir. Bu bakımdan da çevresel sürdürülebilirlik, biyolojik sistemlerin çeşitliliğine ve üretkenliğine dair devamlılığının sağlanması anlamına gelmektedir.

Oldukça geniş bir içeriğe sahip olan çevresel sorunların bazıları şunlardır: i) Ozon tabakasının delinmesi, ii) Doğal kaynakların tükenmeye yüz tutması, iii) Dünyanın giderek ısınması, iv) Toprak, su ve havanın giderek kirlenmesi ve insanoğlu da dâhil bütün

canlıların hayatını tehdit eder hale gelmesi, v) Büyükşehirler gibi nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yerleşim yerleri ve sanayi bölgelerinin çevre kirliliği yüzünden yaşanamaz hale gelmeleri, vi) Kanser gibi çevre bağlantılı hastalıkların yaygınlaşması, vii) Çarpık kentleşme, viii) İzinsiz yapılaşma.

Kaynakların niteliği ve er geç tahrip olup yok olacağı öngörüsü, genelde küresel sorunların; özelde ise, çevre sorunlarının altyapısını oluşturmaktadır. Bu bakış açısı içerisinde çevreyi görmezden gelen yalnızca üretim ve tüketim akışından ibaretmiş gibi görünen ekonomi anlayışı, yerini üretimin kısıtlı bir ekolojik sistem içinde oluştuğunu kabul eden yeni bir anlayışa bırakmıştır.

Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için i) kaynak ve enerji tüketiminin azaltılması, ii) küresel ısınmanın önüne geçilmesi, iii) ozon tabakasının korunması, iv) asit yağmurlarına engel olunması²⁷, v) zehirli ve katı atıkların azaltılması, vi) doğal ortamın ve canlı varlıkların korunması, vii) organik gıda üretimine önem verilmesi, viii) topraklardan azami faydanın sağlanması gibi bir dizi tedbirin alınmasına ihtiyaç vardır. Bu tedbirlerden bazıları ülkeleri aşan boyuttadır ve dolayısıyla küresel işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bunun için de yapılması gerekenler arasında şunları sıralamak mümkündür: i) Çevre bilincinin geliştirilmesi ve çevresel eğitime önem verilmesi, ii) Yaratıcı teknolojik gelişmenin sağlanması, iii) Çevresel etki değerlendirmeleri yapılması, iv) Risk, ürün, vb. çevre bağlantılı değerlendirmelere önem verilmesi, v) Çevre dostu ürün ve hizmetlerin tedarikine önem verilmesi ve hatta zorunlu hale getirilmesi, vi) Çevre ile uyumlu ürünlerin geliştirilmesi, vii) Tabiatla uyumlu etiketlemeye önem verilmesi.

²⁷ Asit yağmuru, petrol ve kömür gibi fosil yakıtların tüketilmesi ve bu tüketimin gittikçe artmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan yağışlardır. Bu yağışlar, endüstriyel faaliyetlerin ve enerji tüketiminin yoğun olarak gerçekleştiği yerlerde tüketilen fosil yakıtlarının azot ve kükürt gazlarını açığa çıkarmasının ardından, bu gazların bulutlarda bulunan su buharı ile tepkimeye girmesi ve bu tepkimenin sonucunda ortaya sülfürik ve nitrik su buharı olarak çıkması sonucu meydana gelmektedir. Bu asitli kimyasallar da çığ, sis, kar ve yağmur vb. şekillerde yeryüzüne düşer.

Çevresel sürdürülebilirliğin ölçümü, çevresel sürdürülebilirlik endeksi esas alınarak yapılmaktadır. Bu endeks, ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik açısından kat etmiş oldukları her türlü ilerlemeyi ölçen bir endeks olup, çevresel performans ölçüm projesinin bir parçası olarak Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi [YCELP] ve Columbia Üniversitesi Uluslararası Yeryüzü Bilimi Bilgilendirme Ağı'nın [CIESIN] Dünya Ekonomik Forumu ve Avrupa Komisyonu'nun Ortak Araştırma Merkezi [JRC] ile yapmış oldukları işbirliğinin bir sonucu olarak 2005 yılında geliştirilmiş ve Davos Zirvesi'nde dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Çevresel sürdürülebilirlik endeksi, 146 ülke için geliştirilmiş olmakla birlikte; 76 temel veri kümesinden türetilen ve çevresel sürdürülebilirliği ulusal düzeyde karakterize eden ve etkileyen çevresel beş farklı [çevresel kurallar, çevresel baskılar, beşeri hassasiyet, toplumsal uyum sağlanabilirlik ve küresel sorumluluk] alt bileşenden oluşan sosyoekonomik ve kurumsal 21 göstergenin derlenmesine dayanan, ülkelerin çevresel sürdürülebilirliğe yönelik kaydetmiş oldukları mesafeyi ölçen bir endekstir.²⁸ Ancak, burada önemle belirtelim ki bu endeksin, gerek doğruluk gerekse güvenilirlik açısından sorgulanmaya muhtaç olduğu aşikârdır. Bunun başlıca nedenleri arasında endeksin oluşturulmasındaki veri yetersizliği, teorik temelden yoksun olması, endeks yoluyla elde edilecek sonuçların ağırlıklandırılma ve endeksin oluşturulma tekniğine bağlı olarak farklılık göstermesi ve manipülasyona açık olması gibi yetersizlikler sayılabilir.

4.3. Sosyal Sürdürülebilirlik

Sosyal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirliğin sosyal boyutunu kendisine konu edinen sürdürülebilirlik olup; daha çok insanlığın gıda, barınak, ilaç, geçim, bir arada yaşama gibi ortak insani ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı üzerine odaklanır. Bu da, normatif bir perspektiften bakıldığında sürdürülebilirlik stratejilerinin sosyal amaçlarına tekabül eder.

²⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Saisana (2014).

Sürdürülebilirlik, gerek teoride gerekse uygulamada daha çok ekonomik ve çevresel boyutu ile ön plana çıkan bir kavramdır. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin sosyal boyutu uzun yıllar ihmal edilmiştir. O nedenle ki 1980'lerin ikinci yarısına değin sürdürülebilirlik, ekonomik ve çevresel boyutu ile gündeme gelen ve daha çok söz konusu iki yönü ile ele alınan bir kavram olagelmıştır. Ancak son yıllarda sürdürülebilirliğin sosyal boyutu da önem kazanmaya başlamıştır.

Son 30 yılda sürdürülebilirliğin sosyal boyutunun da diğer iki boyutu gibi önem kazanmasında kuşkusuz sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı etkili olmuştur. WCED, 1987 yılında sürdürülebilir kalkınma kavramını tanıtırken, çevresel sorunları kavramsallaştırmakla kalmamış, aynı zamanda çevresel sorunlar ile fakirliğin sosyoekonomik yönleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Zaman içinde sürdürülebilirlik konsepti geliştikçe, sürdürülebilirliğin sosyal boyutu da önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu önem hiçbir zaman sürdürülebilirliğin diğer iki boyutu kadar olmamış, hep ikinci planda kalmıştır.

Sosyal sürdürülebilirlik, gelir dağılımında eşitliği, sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmetlerin sunumunda etkinliği, cinsiyete dayalı eşitliği, siyasi hesap verme sorumluluğunu ve siyasal katılımı sağlamayı amaçlar (Haris, 2000). Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirliğin temel prensiplerini/ bileşenlerini esas olarak şu iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Yaşam kalitesinin artması ve sosyal adalet. Burada yaşam kalitesinin artmasından neyin kastedildiği tam olarak belirgin olmasa da ve bu kavram subjektiflik unsuru taşısa da, bunun daha çok insanların yaşam standartlarının yükseltilmesi anlamına geldiği ve temel ihtiyaç maddelerinin teminine göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu halde, sosyal sürdürülebilirlik için insanca yaşamın temel ihtiyaçlarından olan barınma, yiyecek temini, temiz suya erişim, istihdam edilme gibi gereksinimlerin giderilmesine ihtiyaç vardır. Yine sosyal sürdürülebilirlik için temel ihtiyaçların tedariki yanında, sosyal adalet de bir o kadar önemlidir. Sosyal adaletten kasıt, toplum bireyelerine eşit imkânlar sunulması ve bu bireyelerin ülke kaynaklarından ve kamu hizmetlerinden hakkaniyete dayalı olarak

faydalandırılmasıdır. Bunun için de özellikle toplumun fakir ve diğer dezavantajlı kesimlerine özel bir önem verilmesi ve bu kesimlerin diğer toplum kesimlerine göre daha çok gözetilmesi elzemdir. Tüm bunların da demokratik bir ortamda katılımcılık esasına dayalı olarak gerçekleştirilmesi gerekir ki bu da, sosyal sürdürülebilirliğin olmazsa olmazları arasında yer almaktadır.

2002 yılında yayımlanan Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi'nde, sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için ülkelerin hem üretim hem de tüketim kalıplarının gözden geçirilmesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması veya en azından minimize edilmesi gibi konularda ortak taahhütlere yer verilmiştir. Tüm bu hedeflere ulaşmada karşılaşılan zorluklar arasında ise, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun derinleşmesine ve demokratik sistemlere duyulan güvenin azalmış olmasına işaret edilmiştir. Söz konusu bildirmede insani dayanışmanın önemi ve toplumlar arası işbirliğinin ilerletilmesi gereği vurgulanarak; temiz su, temiz enerji, sağlığın korunması, sağlık hizmetleri ve gıdaya erişimin artırılması alanlarında işbirliğinin güçlendirilmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur.²⁹

Özetle, sosyal sürdürülebilirlik uzunca bir süredir sürdürülebilirliğin teoride ve uygulamada en çok ihmal edilen boyutunu oluşturmaktadır. Farklı bir söylemle, son yıllara kadar sürdürülebilirliğin sosyal boyutu, ekonomik ve çevresel boyutu kadar ilgi görmediği gibi akademik ve politik tartışmalarda da büyük ölçüde ihmal edilmiş ve dolayısıyla bu iki boyutun oldukça gerisinde kalmıştır. Dahası sosyal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirliğin diğer iki boyutu ile muka-yese edildiğinde aşırı ölçüde basitleştirilerek ele alındığı gibi, her türlü tartışma zemininden de uzak tutulmuştur [Colantonio (2008), Cuthill (2010)].

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Kalyoncu (2005).

5. Sürdürülebilirliğin Apolitik Eleştirisi

Sürdürülebilirlik kavramı pek çok açıdan eleştirilmektedir. Özellikle tanımı ve mahiyeti, sürdürülebilirliğin en çok eleştirildiği iki husustur. Ancak burada önemle belirtelim ki, konunun ideolojik/siyasi boyutu bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışındadır. Dolayısıyla izleyen paragraflarda sürdürülebilirliğin yalnızca ideolojik olmayan eleştirilerine değinilmektedir. O nedenle sürdürülebilirliğe ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eleştiriler yalnızca apolitik eleştirilerle sınırlı tutulmaktadır.

Sürdürülebilirliğe yönelik yapılan eleştiriler en çok bu kavramın tanımına yöneliktir. Lélé (1991), sürdürülebilir kalkınmanın, kavramsal olarak karmaşık fikirler ve anlamlar manzumesini ihtiva ettiğine inanmaktadır. Lélé'yi destekler mahiyette, Adams (2006) Brundtland Raporu'nda yapılan tanımın, sürdürülebilirliğe ilişkin derli-toplu bir tanım olmasına rağmen sürdürülebilirliği tam ve doğru olarak yansıtmadığını savunmaktadır. Adams'a (2006: 3) göre, Brundtland Raporu ile resmileşen sürdürülebilirlik/sürdürülebilir kalkınma tanımı bütüncüdür, cezbedicidir, esnektir ancak ne olduğu tam olarak anlaşılır değildir. Veeman (1989) ise sürdürülebilirliğe çok boyutlu bir anlam yükleyen ve Brundtland Raporu'nda vücut bulan sürdürülebilir kalkınma tanımının, günümüzde sürdürülebilirliğin resmi tanımı olarak kabul edilmesine ve dolayısıyla yaygın kabul görmesine karşın; bu kavramın tanımlanması kadar anlaşılmasının da hala oldukça güç olduğuna dikkat çekmektedir. Öyle ki, sürdürülebilirliğin basit bir kalkınma söylemi ya da insanoğlunun davranışına dair işlevsel normları tanımlamak için kullanılacak bir kavramı temsil edip etmediği hala şaibelidir (Wiersum, 1995).

Kaldı ki, Brundtland Raporu'nda yapılan tanımın, en yaygın kullanılan tanım olmasına karşın 100'ü aşkın sürdürülebilir kalkınma tanımından sadece biri olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır [Holmberg & Sandbrook (1992), Salomone (2014)]. Sürdürülebilirliğin tanımına ilişkin daha radikal bir eleştiri de Banerjee'den (2003) gelmektedir. Banerjee'ye (2003: 152) göre Brundtland Raporu'nda yapılan sürdürülebilir

kalkınma tanımı, bir tanım olmaktan ziyade bir slogandır. Kaldı ki kulağa ne kadar hoş gelseler de, sloganlardan “*teori*” ortaya çıkmaz.

Yine Brundtland Raporu’nda yer alan sürdürülebilir kalkınma tanımından anlaşılacağı üzere, bu tanım çok amaçlılık yanında stratejik açıdan da ne olduğu belirgin olmayan bir kavramdır. Dahası, bu kavram zihinsel bulanıklığa sebebiyet vermektedir. Bunun başında neyin sürdürülebilir olduğunun belirsiz olması gelmektedir. Üstelik sürdürülebilirlik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların tamamını kapsayacak şekilde daha geniş bir perspektiften tanımlandığında ise bu kavram, özellikle ekolojik ve biyolojik çeşitlik kaygılarının ivedilik gerektiren insan ihtiyaçları lehine kenara bırakılacağına dair bir risk de içermektedir.

Sürdürülebilirliğin tanımı kadar, mahiyeti de ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin Beckerman’a (2002) göre sürdürülebilirlik, kişi veya kişi gruplarının yaşam standartlarına ve refah düzeylerine hitap etmeyen, gereksiz ve söylenenin aksine insan refahının aleyhine çalışan bir kavramdır. Bu kavram, yalnızca refahın diğer bileşenlerinin feda edilmesi ve sürdürülebilirliğin maliyetini dikkate almaksızın insan refahını teşvik etmeye yönelik politikaları örtbas etmeye yönelik olarak üretilen bir mazerettir. Bu bakımdan da sürdürülebilir kalkınma şemsiye bir kavram olmaktan öteye gidememektedir. Goodland (1995) ise Brundtland Raporu’nda yapılan tanımın aralarında çok önemli farklılıklar olmasına karşın, büyüme ile kalkınma arasında bir fark gözetmediğini ve sanki iki kavramın birbirinin ikamesiymiş gibi ele alındığını belirtmektedir. Oysaki iki kavram arasında ciddi farklılıkların olduğu da bir başka gerçektir. Aynı şeyleri kalkınma/sürdürülebilir kalkınma farkı için de pekâlâ söylemek mümkündür.

Gupta (2017) Brundtland Raporu’nda yapılan tanıma atfen, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi ile öngörülen ekonomik refah, sosyal adalet, çevrenin korunması gibi amaçların birbirleri ile uyumlu olmadığına ve eşanlı olarak gerçekleştirilebilmesinin

imkânsızlığına dikkat çekmektedir. Bir yandan yoksulluk/fakirlik ve kötü beslenmeye maruz kalanlara yardım etmek için nüfus artışına paralel olarak daha fazla büyümeye ve tüketime ihtiyaç duyulurken; diğer yandan daha yüksek büyüme ve tüketim ihtiyacı, doğal kaynaklarda ciddi azalışları beraberinde getirebilir, pekâlâ çevreyi kirletebilir, eko-sistem üzerinde geri dönüşü olmayan tahribatlara sebebiyet verebilir. Bu da ister istemez gelecek nesillerin varlığını tehlikeye atabilir. Tüm bu açıklamalara binaen Gupta (2017: 1) akıllara şu sorunun geldiğine dikkat çekmektedir: “ ... *sürdürülebilir kalkınma [acaba] gerçekleştirilebilir bir amaç mıdır yoksa basit bir tezatlıklar manzumesi midir?*”.

Sürdürülebilirliğe ilişkin bir başka önemli eleştiri de sürdürülebilirliğin nasıl gerçekleştirileceği üzerinedir. Sürdürülebilir kalkınmanın amaçladığı gibi, kalkınma stratejisi olarak eşanlı bir biçimde hem büyümenin ve çevrenin korunmasının hem de gelir dağılımında adaletin sağlanmasının pek gerçekçi bir yaklaşım olduğundan söz edilemez. Yüksek büyümenin yanı sıra daha adil bir gelir dağılımının sağlanmasının zorluğu geçmiş yılların ve günümüzün ülke tecrübeleri ile sabit iken, buna bir de çevrenin eklenmesi, durumu daha karmaşık hale getirmekten öte bir anlam taşımayacaktır. Dahası, bu amaçların eşanlı olarak nasıl sağlanacağı konusunda akademisyenler ve politika yapıcılarında henüz bir uzlaşma da mevcut değildir.

6. Sonuç Yerine

Oldukça köklü bir geçmişe sahip olan sürdürülebilirlik kavramı, zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Söz konusu kavram günümüzde mevcut kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasını ve bunu yaparken de doğal kaynakların korunmasını ve bu kaynakların daha etkin bir biçimde hem şimdiki hem de gelecekteki nesillerin yararına değerlendirilmesini kendisine amaç edinmektedir. Kaynakların verimli ve uzun dönemli kullanımı, yine bu kaynakların kullanım maliyetlerinin düşürülmesi, çevre dostu yapı malzemeleri kullanarak hizmet ömrü uzun ve sağlıklı yapı faaliyetleri ile eko-sistemin korunmasına yönelik stratejiler oluşturulması gibi konular, günümüzde sürdürülebilirliğin başlıca tematik alanlarını oluşturmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynaklar ile ihtiyaçlar arasındaki dengenin zaman içinde doğal kaynaklar aleyhine bozulması ve bunun da ileride ciddi sorunları beraberinde getireceği endişesi ile gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğin genel kabul görmesi ve çerçevesinin çizilmesi süreci Brundtland Raporu ile başlamıştır. Ancak sürdürülebilirlik kavramı, Brundtland Raporu'nun gündeme getirdiği sürdürülebilir kalkınma kavramı ile iç içe girmiş ve hatta sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ile sürdürülebilirlik çok boyutlu bir anlam kazanmıştır. Söz konusu raporda yapılan tanım ekseninde sürdürülebilirliğe bakıldığında, bu kavramın büyüme/kalkınmanın sebep olduğu çevresel sorunlara dikkat çekmek için çevreye duyarlı bir büyüme/kalkınma çabasının bir sonucu olarak gündeme getirildiğini söylemek mümkündür. Buna karşın, sürdürülebilirlik ciddi tartışmaların merkezinde yer almaktadır ve tartışmalar halen devam etmektedir. Sürdürülebilirliği en çok tartışmalı hale getiren iki şeyden biri, bu kavramın arka planında gizli bir ajandanın olup olmadığı konusundaki ciddi şüpheler; ikincisi ise kavramın çok boyutlu olması ve buna bağlı olarak birbirinden çok farklı ve bir arada bulunmaları tezatlık teşkil eden unsurları barındırmasıdır. Tüm bu olumsuzluklara karşın, sürdürülebilirliğin en azından büyüme/kalkınma sürecinde çevrenin ve gelecek nesillerin ihmal edilmemesine dikkat çekmesi ve bu konularda bir farkındalık yaratmış olması bir katkı olarak değerlendirilmektedir.

Teşekkür Notu: Önerileri için başta *Ekonomik Yaklaşım* dergisinin isimleri mahfuz hakemleri ile editörüne; tashih ve benzeri katkıları için de Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden İmran Arıtı-Erdem, Ümit Acar, Metehan Cömert, Şahin Yeşilyurt ve Savaş Kaptan'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Adams, W. M. (2006). *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-First Century*, Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29–31.
- Arestis, P. & Sawyer, M. (2010). The Return of Fiscal Policy. *Journal of Post Keynesian Economics*, 32(3), 327–346.
- Banerjee, S. B. (2003). Who Sustains Whose Development?, Sustainable Development and the Reinvention of the Nature. *Organizational Studies*, 24(2), 143–180.
- Barbier, E. B (1987). The Concept of Sustainable Economic Development. *Environmental Conservation*, 14, 101–110.

- Barbier, E. B. (2016). Sustainability and Development. *Annual Review of Resource Economics*, 8, 9.1–9.20.
- Basiago, A. D. (1995). Methods of Defining ‘Sustainability’. *Sustainable Development*, 3, 109–119.
- Biswas, M. R. & Biswas, A. K. (1984). Complementarity between Environmental and Development Processes. *Environmental Conservation*, 11(1), 35–44.
- Beckerman, W. (2002). *A Poverty of Reason: Sustainable Development and Economic Growth*. Oakland, CA: The Independent Institute.
- Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 1011–1028.
- Broda, C. & Weinstein, E. D. (2004). *Happy News from the Dismal Science: Reassessing Japanese Fiscal Policy and Sustainability*. National Bureau of Economic Research, Working Paper Series, 10988, 55.
- Buiter, W. (1985). “Guide to Public Sector Debt and Deficits, Economic Policy: A European Forum”, *Economic Policy*, 1, 13–79.
- Burnside, C. (2005). Theoretical Prerequisites for Fiscal Sustainability Analysis, In: *Fiscal Sustainability in Theory and Practice: A Handbook*, A World Bank Publication, Washington DC.: World Bank.
- Colantonio, A. (2008). *Traditional and Emerging Prospects in Social Sustainability. Measuring Social Sustainability: Best Practice from Urban Renewal in the EU*. 2008/02: EIBURS Working Paper Series, November 2008, Oxford, UK: Oxford Institute for Sustainable Development.
- Cuthill, M. (2010). Strengthening the ‘Social’ in Sustainable Development: Developing a Conceptual Framework for Social Sustainability in a Rapid Urban Growth Region in Australia. *Sustainable Development*, 18, 362–373.
- Daly, H. E. (1991). *Elements of Environmental Macroeconomics*, In: R. Costanza (Ed.), *Ecological Economics*, New York: Columbia University Press.
- Dinh, H. T. (1999). Fiscal Solvency and Sustainability in Economic Management. *The World Bank Working Paper*, 2213, Washington D.C.: World Bank.
- Domar, E. D. (1944). The “Burden of the Debt” and the National Income. *The American Economic Review*, 34(4), 798–827.
- Duerr, W. A. & Duerr, J. B. (1975). *The Role of Faith in Forest Resource Management*. In: F. Rumsey and W. A. Duerr (Eds.), *Social Sciences in Forestry: A Book of Readings*, Philadelphia: W. B. Saunders, 30–41.
- Fernández, F. C. & Cos, P. H. (2002). On the Sustainability of Spanish Public Budget Performance. *Hacienda Publica Espanola*, 160(160), 9–28.
- Hall, J. K., Daneke, G. A. & Lenox, M. J. (2010). Sustainable Development and Entrepreneurship: Past Contributions and Future Directions. *Journal of Business Venturing*, 25(5), 439–448.
- Haris, J. (2000). *Basic Principles of Sustainable Development*, Tufts University, *Global Development and Environment Institute Working Paper*, 00-04, 24.

- Hartig, G. L. (1805). *Anweisung zur Taxation und Beschreibung der Forste*, http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10481822_00007.html [Erişim: 23.11.2017]
- Holmberg, J. & Sandbrook, R. (1992). *Sustainable Development: What is to be Done?*, In: J. Holmberg (Ed.), *Policies for a Small Planet*, London: Earthscan.
- Hostovsky', C. (2014). *Environmental Sustainability*, In: Alex C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, New York, London: Springer Dordrecht Heidelberg.
- Gale, R. P. & Cordray, S. M. (1991). What Should Forests Sustain? *Eight Answers. Journal of Forestry*, 89(5), 31–36.
- Glück, P. (1987). Social Values in Forestry. *Ambio*, 16(2/3), 158–162.
- Goodland, R. (1995). The Concept of Environmental Sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1–24.
- Gupta, G. S. (2017). The Paradox of Sustainable Development: A Critical Overview of the Term and the Institutionalization Process. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 25(1), 1–7.
- IMF (2002). *Assessing sustainability, Policy Paper Prepared by the Policy Review and Development Department*. Washington D.C.: International Monetary Fund, 28 May 2002, 60.
- IMF (2003). *Sustainability Assessments: Review of Application and Methodological Refinements*. Policy Paper Prepared by the Policy Review and Development Department, Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- IMF (2010). *Preserving Debt Sustainability in Low-Income Countries in the Wake of the Global Crisis*, A Report Prepared by the Staffs of the IMF and the World Bank, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2010/040110.pdf> [Erişim: 25.01.2018]
- Izquierdo, A. & Panizza, U. (2003). Fiscal Sustainability: Issues for Emerging Market Countries. *Egyptian Economic Research Center*, Working Paper, 91, 45.
- Kalyoncu, H. (2005). Fiscal Policy Sustainability: Test of Intertemporal Borrowing Constraints. *Applied Economics Letters*, 12, 957–962.
- Kaya, A. (2013). *Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması*. Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 292, 165.
- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 81–101.
- Lélé, S. M. (1991). Sustainable Development: A Critical Review. *World Development*, 19(6), 607–621.
- Lélé, S. M. (2007). *Sustainability*, In: Roland Robertson and Jan Aart Scholte (Eds.), *Encyclopedia of Globalization*, London: Roudledge, 1102–1107.
- Lutz Newton, J. & Freyfogle, E. T. (2005). *Sustainability: a Dissent. Conservation Biology*, 19(1), 23–32. Retrieved 01/11/2013 from: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1523-1739.2005.538_1.x/full

- Mankiw, N. G. (2012). *Principles of Economics*. Sixth Edition, Mason, OH: South-Western Cengage Learning.
- Marks, V. S. (2004). Fiscal Sustainability and Solvency: Theory and Recent Experience in Indonesia. *Bulletin of Indonesia Economic Studies*, 40(2), 227–242.
- Meadows, D. H., Dennis, L. M., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Neck, R. & Sturm, J. E. (2008). *Sustainability of Public Debt: Introduction and Overview*. In: Reinhard Neck and Jan-Egbert Sturm (Eds.), *Sustainability of Public Debt*, Cesifo Seminar Series.
- Pasinetti, L. (1997). *The Social 'Burden' of High Interest Rates*. In: P. Arestis, G. Palma, and M. Sawyer (Eds.), *Capital Controversy, Post-Keynesian Economics and the History of Economics: Essays in Honour of Geoff Harcourt*. London: Routledge, 161–168.
- Pearce, D.W. & Turner, R. K. (1990). *Economics of Natural Resources and the Environment*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Peters, W. & Wiebecke, C. (1983). Die Nachhaltigkeit als Grundsatz der Forstwirtschaft. *Forstarchiv*, 54(5), 172–178.
- Pezzey, J. C.V. (1989). *Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development*. Environmental Department, Working Paper Series, 15, Washington, DC: World Bank.
- Pigou, A. C. (1912). *Wealth and Welfare*. London: Macmillan and Co. Ltd.
- Pigou, A. C. (1962[1920]). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan Co. Ltd.
- Saisana, M. (2014). *Environmental Sustainability Index (ESI)*. In: Alex C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, New York, London: Springer Dordrecht Heidelberg.
- Salomone, M. (2014). *Sustainability*. In: Alex C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, New York, London: Springer Dordrecht Heidelberg, 1924–1925.
- Şen, H. & Kaya, A. (2015). Is Fiscal Policy Really Sustainable in Turkey? A Reexamination. *International Journal of Sustainable Economy*, 7(1), 1–29.
- Şen, H., Sağbaş, İ. & Keskin, A. (2007). *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Şen, H., Sağbaş, İ. & Keskin, A. (2010). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirliğin Analizi: 1975-2007. *Maliye Dergisi*, 158, 103–123.
- UNCTAD (2008). *Current Issues Related to the External Debt of Developing Countries*. In: *Trade and Development Report/2008*, Chapter VI, Geneva: UN Conference on Trade and Development, 169–194.
- Veeman, T. S. (1989). Sustainable Development: Its Economic Meaning and Policy Implications. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 37, 875–886.

- Vehkamäki, S. (2005). *The Concept of Sustainability in Modern Times*. In: Sustainable Use of Renewable Natural Resources—from Principles to Practice, Edition: Department of Forest Ecology, University of Helsinki, Publication 34, 37–58.
- von Carlowitz, H. C. (1732), *Sylvicultura Oeconomica: Hausswirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Leipzig: Johann Friedrich Brauns sel.
https://ia802603.us.archive.org/35/items/bub_gb_bHJDAAAAcAAJ/bub_gb_bHJDAAAAcAAJ.pdf
[Erişim: 07.07.2018]
- WCED (1987). *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.
- Wiersum, K. F. (1995). 200 Years of Sustainability in Forestry: Lessons from History. *Environmental Management*, 19(3), 321–329.
- World Bank (2006). *How to Do a Debt Sustainability Analysis for Low-income Countries*. available at: http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/DSAGUIDE_EXT200610.pdf.
- Yolles, M. & Fink, G. (2014). Sustainability of Sustainability. *Business Systems Review*, 3(2), 1–32.

Extensive Summary

A Historical and Current Perspective on Sustainability

Introduction

Sustainability seeks to use resources in an efficient way but at the same time to protect natural resources and to use these resources fairly for the benefit of present and future generations. Sustainability also deals with how to protect the earth, and how to ensure the continuity of life and the nourishment of future generations.

In this sense, the Brundtland report has played an important role in forming the framework of sustainability. In fact, when sustainability is considered based on the definition by the report, in general, therefore, it seems that it has emerged as a result of concerns about environmental problems caused by economic growth, and of efforts in environmentally sensitive growth.

Method

This paper has provided a comprehensive descriptive analysis of the concept of sustainability in a historical and current perspective.

Results

Despite the many different definitions of sustainable development, it can be said that the overall objective is to develop an understanding of growth that does not destroy the environment. Today the concept of sustainability which aims to transfer today's resources to future resources is therefore shaped around the following principles; efficient and long-lasting use of resources, lowering the use costs of resources, using environmentally friendly materials for building constructions, and so on.

Conclusion

In today's world, although there is no consensus on the definition of sustainable development, it has, however, created awareness of environmental sustainability and has at least raised concerns over environmental problems with considerable success. In addition, sustainable development, on the one hand, is trying to address the needs of present generations; on the other hand, it has drawn attention to the needs of future generations.